

„LEGYÜNK TELJESEN TÁRGYILAGOSAK”

INTERJÚ HOKKYNÉ SALLAY MARIANNE MŰVÉSZETTÖRTÉNETTÁRSAL, 1. RÉSZ¹

Kovács Gergely: Elsőként arra kérnénk, meséljen a családi háttéréről, valamint Kispesten töltött gyermek- és ifjúkoráról. Hogyan indult el a bölcsészkar felé?

Hokkyné Sallay Marianne: Édesapám² orvos volt, édesanyám³ keramikumművész, aki, miután elvégezte az Iparművészeti Főiskolát, férjhez ment, és szült három gyereket. Háztartásbeli maradt, mint ahogy számos nő akkoriban, ráadásul az ő munkájához kemence is kellett volna. Viszont nagyon erős művészi érzék munkált benne. Olyan családba születtem, ahol a kultúra szinte mindenek fölé állt. Óriási, több száz kötetes könyvtárunk volt, nekem pedig tízéves koromra egy nyolcvankötetes külön gyerekkönyvtáram. A szüleim rengeteg lemezt gyűjtöttek össze, a testvéreimmel zongorázni tanultunk, kicsi korunktól kezdve bábszínházba, moziba jártunk. Anyám különösen imádta a múzeumokat, úgyhogy hatévesen már megfordultam a Szépművészeti Múzeumban, majd később is rendszeresen vittek bennünket ide-oda. Sokszor jártunk vidéken: Győrben, Egerben, Tihanyban. Rengeteget foglalkoztak velünk, a kultúrát pedig tudatosan az életünk egyik lényeges elemévé tették. A másik ilyen alapot apámtól kaptuk, akinek rendkívül fontos volt, hogy tanuljunk. Mind a ketten nagyon jól beszéltek németül, franciául, mi pedig a húgommal⁴ kicsi korunktól fogva tanultuk ezt a két nyelvet, amelyeket tízéves korunkra elsajátítottunk, mert otthon ez természetes volt. A szüleink nem tették kötelezővé a tanulást, helyette olyan környezetet alakítottak ki, amelyben mi magunk választottuk ezt az utat. (Igaz, a nálam hat évvel fiatalabb öcsémet⁵ már nehezebb volt ilyesmikre rávenni.)

Kispesten akkoriban nem volt lánygimnázium, ezért apámnak engedélyt kellett szereznie, hogy a helyi fiúgimnáziumba felvegyenek. Huszonhárom fiúval alkottuk az osztályunkat – így érettségiztem. A húgom, aki utánam jött, már koedukált osztályba járt, de az én évfolyamomnak még nem adatott meg ez a lehetőség. A gimnázium nyolc éve alatt, a franciatanáromat leszámítva, az oktatóim is mind férfiak voltak.

¹ Az interjút F. Dóczi Erika és Kovács Gergely készítette 2023. június 21-én, július 6-án, július 13-án és szeptember 8-án. Annak érdekében, hogy a publikált szöveg kronologikus rendben mutassa be az életművet, az egyes beszélgetések alkalmával elhangzottak sorrendjét több helyen megváltoztattuk. A leíratot készítette, a szöveget gondozta és lábjegyzetekkel ellátta: F. Dóczi Erika, Kovács Gergely. Szerkesztette Markója Csilla (HUN-REN BTK MI).

² Sallay Ferenc (1896–1969), orvos.

³ Bruzer Melánia (1903–1984), iparművész, keramikus.

⁴ Sallay Melánia (1934–1981), matematikus, az MTA Matematikai Kutató Intézetének tudományos munkatársa.

⁵ Sallay Péter (1938–1958), építészhallgató.

1. Hokkyné Sallay Marianne. © Kovács Gergely felvétele, 2023.

Az osztályfőnökünk latin-magyar szakos volt, hatalmas zenerajongó, úgyhogy minden második vasárnap délelőtt az Operában ültünk, a harmadik emelet első sorában. Előtte alaposan felkészített minket a várható zenei élményre. Ebből is látszik, mekkora szerencsém volt, hiszen a szüleim kulturális nevelése az iskolában ilyesmikkel egészült ki. Így talán nem olyan meglepő, hogy a reáltárgyakért kevésbé rajongtam. Ellentétben a húgommal, aki zseniális matematikus volt, három versenyt nyert meg, és felvételi nélkül került be az egyetemre, húszévesen pedig már az akadémiai intézetben dolgozott. Apám persze a matematikához is remekül értett, és nagyon sokat foglalkozott velem, hogy azért ezekből a tantárgyakból se valljak szégyent.

Az érettségihez közeledve egyre többször merült fel a kérdés: hogyan tovább? Apám a kezdetektől fogva önállóságra nevelt minket, és mindig azt mondta, hogy egy nőnek is el kell tudni tartani magát, ezért feltétlenül szüksége van diplomára vagy valamilyen szakképzettségre. Ekkoriban hallottuk, hogy a budapesti egyetem bölcsészkarán létezik muzeológia szak. Hogy tájékozódjunk a lehetőségekről, találkozózt kértünk Banner professzortól,⁶ aki az ősrégészeti tanszéket vezette, és régi ismeretséget ápolt apámmal. A Nemzeti Múzeumban kerestük fel, és részletesen elmagyarázta, hogy a muzeológia szakon belül művészettörténet, néprajz vagy régészet szakirányt lehet választani. Ekkor úgy döntöttem, hogy művészettörténésznek

⁶ Banner János (1888–1971), régész, néprajztudós. 1924–1946 között a szegedi egyetem Régiségtudományi Tanszékének munkatársa, 1937-től tanszékvezetője. 1946–1967: a Budapesti Tudományegyetem (1950-től ELTE) Ősrégészeti Tanszékének vezetője.

fogok jelentkezni. Annál is inkább, mert anyámnak olyan gyönyörű képeskönyvei voltak, amiket gyerekkorom óta előszeretettel forgattam. Pontosan tudtam, ki volt Corot,⁷ kik azok az impresszionisták, egyszerűen megtanultam, mert olyan természetes volt.

KG: Gimnáziumban akkor még nemigen volt művészettörténet óra. Az Ön iskolájában bármilyen szinten megjelent a tantervben?

HSM: Nem, semmilyen szinten, csak rajzóránk volt. Az egyetemi felvételi akkor még úgy zajlott, hogy az érettségit követően behívták az embert egy beszélgetésre, ami nem volt túlságosan komoly megpróbáltatás. Elmentem a felvételire, ahol kiderült, hogy a bizottság egyik tagja a francia intézet tanársegédje. Nézegették az érettségi bizonyítványomat, látták, hogy három tárgyból (franciából, latinból és magyarból) is külön dicséretet kaptam, tehát elég jó tanuló lehetek. Amikor pedig kiderült, hogy sokkal jobban tudok franciául, mint ez a bizonyos tanársegéd, kaptam egy papírt, mely szerint felvettek francia szakra. Egyáltalán nem szerettem volna francia szakra járni, ezért apám ismét a tettek mezejére lépett. Mivel az oktatási miniszter, Jóború Magda⁸ sofőrje az ő betege volt, megkérdezte a minisztériumban, hogy nem fogadna-e engem a miniszterasszony. Elmondta, hogy felvettek francia szakra, tehát nem veszem el senki elől a helyet a bölcsészkaron, viszont művészettörténetre szeretnék járni. Kaptunk is időpontot, mire apám azt mondta, „Nagylány vagy, majd szépen elmész egyedül.” Így történt, hogy kék szoknyában és matrózblúzban, teljesen egyedül bevonultam a miniszterhez.

F. Dóczy Erika: Ez mikor történt pontosan?

HSM: 1951-ben. Ezek meglehetősen nehéz évek voltak. Bementem a miniszterhez, akinek Karinthy Frigyes⁹ menyje,¹⁰ Karinthy Ferenc¹¹ felesége volt a titkárnője; nagyon helyes nő volt. Felhívta a bölcsészkar rettegett személyzetis főnökét, Kékes elvtársat, és azt mondta:

– Ezt a lányt most azonnal átteszitek művészettörténetre.

Körülbelül öt percig tartott az egész, tiszta mázli volt. Soha nem felejttem el, egyszer, legalább tizenöt évvel később együtt ültem egy bizottságban Jóború Magdával, és mondtam neki, hogy biztos nem emlékszik rám, de neki köszönhetem, hogy most itt vagyok.

⁷ Jean-Baptiste Camille Corot (1796–1875), francia festőművész, a XIX. századi tájképfestészet meghatározó alakja.

⁸ Jóború Magda (1918–1982), művelődéspolitikus, pedagógus, könyvtáros. 1947-től az MKP, majd az MDP központi vezetőségének tagja, országgyűlési képviselő, 1950–1958: oktatási miniszterhelyettes. 1958-tól az OSZK főigazgatója, 1963-tól az ELTE BTK egyetemi docense.

⁹ Karinthy Frigyes (1887–1938), író, költő, műfordító, a *Nyugat* első nemzedékének tagja.

¹⁰ Boros Ágnes, látszerész. Karinthy Frigyes és Karinthy Ferenc hagyatékának örököse és gondozója. Az általa kiadott, a Karinthy családot (főként Karinthy Frigyest és két fiát) reflektorfénybe állító album: *A Karinthyak. Egy budapesti művészcsalád száz éve képekben 1887–1992*. Bev. Hubay Miklós, vál. Karinthy Ferencné, Jovánovics Miklós. Budapest, 1995.

¹¹ Karinthy Ferenc (1921–1992), író, drámaíró, dramaturg. Karinthy Frigyes fia, Karinthy Márton apja.

2. Hokkyné Sallay Marianne. MÉM MDK, Tudományos Irattár, Lymbus, ltsz. K 1899.
© Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

Így kerültem be az egyetemre, művészettörténetre. Fantasztikus volt az a tanszék. Két éven át hallgathattam Gerevich Tibort,¹² de tanított Zádor Anna, a Mama, Dercsényi Dezső és Genthon István is. Utóbbi nemigen szeretett bejárni az egyetemre, ezért a Kati Presszóban tartotta meg az óráit, és minden alkalommal ihattunk egy szimplát. Ez a családias légkör egyébként is jellemző volt, ugyanis a muzeológia szakon be-

¹² Gerevich Tibor (1882–1954), művészettörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1925-től a Római Magyar Akadémia igazgatója, 1934 és 1949 között a MOB elnöke.

lül összesen harmincketten jártunk a művészettörténet szakirány négy évfolyamára, tehát egy igazán kis közösséget alkottunk. Amikor mindenkit automatikusan beléptettek a DISZ-be (később a KISZ-be),¹³ és ennek keretében valamilyen munkát kellett végeznünk, a három szakirány DISZ-csoportja színjátszókört alapított. Minden évben rendeztünk egy előadást, ezzel abszolválva a DISZ-munkánkat. Én Molière¹⁴ és Beaumarchais¹⁵ szinte valamennyi szobalányszerepét eljátszottam. Remekül szórakoztunk, és nagyon-nagyon jól teltek el az egyetemi évek.

KG: Hogyan épült fel a tanrend és az előadások tematikája?

HSM: Furcsa rendszerben működött a képzés. Mivel négy évfolyam tanult együtt, az ember nem feltétlenül az ókortól a modern korig hallgatta végig a művészet történetét, hanem azzal a korszakkal kezdte a tanulmányait, ahol a belépésekor a többiek éppen tartottak. Nekünk szerencsénk volt, mert első éves korunkban épp az ókor volt soron. Kötelező volt az ókori irodalom (amit más szakirányok diákjaival hallgattunk együtt), a történelem, az esztétika, sőt, mi még vallástörténetet is tanultunk, mert az akkori elképzelés szerint nem lehetett művészettörténész, aki nem rendelkezett ilyen ismeretekkel.

FDE: Kik tartották ezeket az órákat?

HSM: Vallástörténetre átjártunk a teológiai karra. Az irodalmat Fülep professzor¹⁶ tanította, az ókori művészetet Oroszlán professzornál¹⁷ hallgattuk. Nagyjából ezek a tárgyaink voltak az első évben. Aztán a másodikban jött Gerevich a középkorral. Elvileg egyetemes romanikát kellett volna leadnia, de azt mondta, idén ahhoz van kedve, hogy a lombard romanikáról¹⁸ beszéljen, így nem is tért ki semmi másra, miközben a vizsgán az egész európai román kort kérdezte. Feladott tizenkét német és francia nyelvű könyvet, és azokból kellett mindent megtanulnunk, miközben rajtam

¹³ Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ), az MSZMP 1957-ben létrehozott ifjúsági szervezete. Elődje az 1950-ben alapított DISZ (Dolgozó Ifjúság Szövetsége) volt, amely az 1956-os forradalom nyomán feloszlott.

¹⁴ Jean-Baptiste Poquelin, írói és színpadi nevén Molière (1622–1673), francia drámaíró, színész és rendező, a modern komédia megteremtője.

¹⁵ Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais (1732–1799), francia író, drámaíró.

¹⁶ Fülep Lajos (1885–1970), Kossuth-díjas művészettörténész, művészettfilozófus, református lelkész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja.

¹⁷ Oroszlán Zoltán

¹⁸ Gerevich Tibor az Árpád-kori művészet kutatása során nagy jelentőséget tulajdonított a lombard orientációnak. Innen eredeztette például a három, egyvonalból induló, félköríves apszisú, kereszthajó nélküli alaprajzi megoldást, amelyet a 12. századtól (pl. Garamszentbenedek, Somogyvár, Kapornak) a 13. századig (Lébény, Ják) fennálló bencés sajátosságként határozott meg, melyhez ld.: Gerevich Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest, 1938. 29–30. Ez az alaprajzi elrendezés Gerevich nyomán hosszú időre „lombard alaprajzként”, illetve „bencés templomtípusként” rögzült, miközben a korszak több parochiális templomára és székesegyházára is jellemző volt. Gerevichnek a magyarországi romanikáról, valamint annak lombard orientációjáról alkotott számos elképzelését tanítványa, Dercsényi Dezső vitte tovább, melyhez ld.: Szakács Béla Zsolt: Dercsényi Dezső és a román kori művészet kutatása. *Műemlékvédelem*, 56. 2012. 78–85., különös tekintettel: 84.

kívül talán ketten tudtak valamilyen idegen nyelven. Gerevich természetesnek vette, hogy egy művészettörténész-hallgató el tudja olvasni a nemzetközi szakirodalmat, azonban ekkorra már felnőtt az első generáció, amelyikbe a húgom is tartozott, és amelyik az iskolában már csak oroszot tanult. Nekem könnyű volt, mindent el tudtam olvasni, de a többség óriási bajban volt.

KG: Mindez néhány évvel azután történt, hogy megszüntették a Gerevich által vezetett MOB-ot. Az egyetemen beszélt Önöknek a műemlékvédelemről, esetleg a korszak emblematisztikus munkáiról, például az esztergomi királyi palota feltárásáról és helyreállításáról?¹⁹

HSM: Nem, soha. Ő még a régi professzorok stílusát követte. Nem iskolás módszerrel ment végig az anyagon, hanem arról beszélt, amihez kedve volt.

KG: A visszaemlékezések szerint híresen jó előadó volt.

HSM: Eszméletlenül. Nagyon kedveltem az öregurat, és valószínűleg ő is kedvelt engem, főleg, mert mindketten szerettük a detektívregényeket. Apám óriási könyvtárának volt egy olyan része, ami csak ilyen köteteket tartalmazott, így mindig vihettem neki olvasnivalót.²⁰ De a futballért is rajongott. Az utolsó éve már rendkívül nehézkes volt az egyetemen. Szinte alig láttuk, rengeteget betegeskedett. Lehet, hogy a mai világban már nem kor az, amit ő megélt, de akkoriban még jelentősnek számított. Valóban fantasztikus előadó volt, és amit elmondott, az összefüggő volt és logikus. Mindig tudta, miről beszél.

Genthon is remek előadó volt, és ő is arról beszélt, ami éppen érdekelt, úgyhogy mi ötvösséget hallgattunk nála. Dercsényi a magyarországi középkort tanította, amibe természetesen bevonta a műemlékvédelmet. Számos kirándulásra elvitt minket, az első utunk Visegrádra vezetett. Emlékszem, rettenetesen hideg volt, ezért elmentünk egy „presszóba”, ahol mindenkinek fizetett egy fél decit. Életemben nem ittam addig pálinkát, olyan köhögőrohamot kaptam tőle, hogy majdnem megfulladtam. Dercsényi erre azt mondta, ha műemlékes akarok lenni, akkor meg kell tanulnom meginni egy pálinkát. Ez utóbbi később sem sikerült.

¹⁹ 1934 és 1938 között zajlott az esztergomi királyi palota Lux Kálmán vezette feltárása és helyreállítása, amelyhez – a palotakápolnára koncentrálva, a korábbi irodalom összefoglalásával – ld.: Marosi Ernő: Az esztergomi palotakápolna rekonstrukciójának mintakép-szerepe a magyar műemlékvédelemben. *Kő. Díszítő-, Termész., Építő- és Műkő.* 16. 2014. 2. 10–18.

²⁰ A korabeli könyvolvasási szokásokat jól tükrözi, hogy Gerevich barátjának, Hóman Bálintnak az ekkor az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozó ifjú felfedezettje, Asztalos Miklós biztosította a könyveket: „Hómannal elég sűrűn találkoztunk különben is. Gyakran hivatott át bennünket, főleg engem és Deér Józsefet, a historikusokat, és mi gondoskodtunk arról, hogy mindig legyen friss esti, éjszakai kapcsolódási olvasmánya. Hóman épp eléggé elfoglalt ember volt. Nemcsak a Gyűjteményegyetem szerteágazó ügyvezetése futott össze a kezében, hanem írta a folyamatosan megjelenő Hóman-Szekfünek nevezett új magyar történelmet, s emellett széleskörű társadalmi életet is élt. Így elavulás előtt minden este, inkább éjjel, könnyű irodalmat, detektívtörténeteket olvasott s mi gondoskodtunk arról, hogy a befutó kötelezpéldány-anyagból az ilyen természetű művek eléje kerüljenek, hogy azokból kiválogassa azokat, amiket el akart olvasni.” – Asztalos Miklós: *Szekfü – Hóman*. Máriabesnyő, 2020. 28.

FDE: Korábban említette, hogy Fülep Lajos is tanította. Milyen emlékeket őriz vele kapcsolatban?

HSM: Fülep egy jelenség volt, nem tudok rá mást mondani. Egy kultúrtörténeti előadást tartott Világirodalom címen, elképesztő tudással. Rengeteget tanultunk tőle, általános műveltséget, amire óriási szüksége van az embernek. Én mindig azt mondom, hogy akkoriban, az 1950-es években a művészettörténet tanszék egy kis oázis volt az egyetemen (akárcsak később a műemlékvédelmi hivatal, amit szintén viszonylag kevésbé tudott befolyásolni a párt és a napi politika). Kevesen voltunk, ugyanakkor azok a hallgatók, akik oda jöttek, általában véve egy polgári kultúrával rendelkező társaságot alkottak, hiszen, legyünk teljesen tárgyilagosak, ki más választotta volna a művészettörténetet? Mindannyian sokat olvastunk és tanultunk addig is, ennek ellenére az egyetemen nagyon erősen elmélyítették a műveltségünket. Rengeteget köszönhetünk ezeknek a nagyszerű tanároknak, így Fülepnek is, akinek ott voltam az akadémiai székfoglalóján.²¹ Lukács György²² volt az egyik legjobb barátja, akinek szinte ki sem jött a szájából a szivar, állandóan szívta. Ő is ott ült az előadáson, amelynek a legelején Fülep így szólt:

– Mielőtt elkezdeném, megkérem Lukács professzor urat, hogy hagyja abba a dohányzást.

Hangosan rászólt, ott, az akadémián – Fülep ilyen volt. Elég furcsán alakult az élete. Református lelkész volt, ugyanakkor a felesége, Erdős Renée,²³ hogy is mondjam, némileg megbotránkosztató regényeket²⁴ írt. Ezek a művek ma már valószínűleg lányregénynek minősülnének, de akkoriban, főleg a két háború között még másképpen hatottak. Később Fülep elvonult valahova, egy Baranyai megyei kis településre.

KG: Zengővárkonyba.

HSM: Igen, ott szolgált lelkészként, miközben erősen baloldali érzelmű ember volt.²⁵ Az egész világirodalomról önálló gondolatokkal rendelkezett. Olyan oldalait

²¹ Fülep Lajos 1950. október 9-én tartotta akadémiai székfoglaló előadását A magyar művészettörténelem főadata címmel. Ld.: *Fülep Lajos levelezése VI. 1951–1960*. Összeáll. és szerk. F. Csanak Dóra. Budapest, 2004. 25.: 4. jegyzet. Az előadás tézise szerint tisztázni kell, mi a magyar és mi a magyarországi művészet. Publikálva: Fülep Lajos: A magyar művészettörténelem főadata. *Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, 2. 1951. 3–24.

²² Lukács György (1885–1971), kétszeres Kossuth- és Baumgarten-díjas filozófus, esztéta, egyetemi tanár, 1948-tól az MTA tagja. A Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztosa, a Nagy Imre-kormány népművelési minisztere.

²³ Erdős Renée, 1897-ig Ehrenthal Regina (1878–1956), író, költő. 1904-től Az Újság bécsi, majd firenzei és római tudósítója. 1905 és 1914 között Rómában élt. 1913–1918 között Fülep Lajos felesége, majd 1926-ban házasságot kötött Erdős Artúrral. Egykori rákoshegyi lakóháza ma a nevét viseli, és a helytörténeti gyűjteménynek ad otthont.

²⁴ Pl. *Norina* (1909), *Egy szerelmes nyár története* (1922), *Borsóhercegnő* (1924), *Brüsszeli csipke* (1930). Ezeknek a regényeknek a zömét azt követően írta, hogy elváltak Füleppel.

²⁵ Fülep nézeteihez ld.: Lackó Miklós: *Korszellem és tudomány*. Budapest, 1988. 243–248. (Fülep és a marxizmus).

mutatta meg nekünk, amelyekre, hiába olvastunk sokat, magunktól nem találtunk volna rá. Egy idő után, amikor az ember olvasott, felismerte közben a Füleptől tanultakat, például, hogy hogyan kell megvizsgálni egy prózai művet. Viszont nagyon nehéz volt nála vizsgázni, mert elvárta, hogy szóról-szóra azt adjuk vissza a vizsgán, amit az előadásokon elmondott, nem tudta elviselni, ha ettől bármilyen formában eltérünk. Ekkoriban nem voltak még jegyzetek, ezért a vizsgák előtt közösen raktuk össze a félév anyagát. Rendszerint hármásban ültünk össze Kovács Évával²⁶ és Mojzer Mikivel,²⁷ és megbeszéltük, melyikünk mit írt le Füleptől, hogy minél jobban átlásuk, miket mondott.

KG: Vannak emlékei a Széher útról és a Dohnányi-villáról, ahol lakott? Ha minden igaz, ott kellett nála vizsgázni.

HSM: Bizony, ki kellett menni hozzá! Télen is, a legnagyobb hidegben, és sétálni kellett vele a kertben – borzasztó volt. Ráadásul nem tudom, mivel fűthetett, de a lakása is egy jégverem volt, mindig télikabátban üldögéltünk nála. De fiatalok voltunk, és inkább jól szórakoztunk az ilyesmin. Örülök, hogy tanulhattam tőle. Rengeteg mindent adott nekünk.

KG: Gerevich halála után Vayer Lajos vette át a tanszéket.

HSM: Rettenetesen száraz ember volt, talán ez rá a legjobb kifejezés. Nagyon precíz volt, hatalmas tudással, de az az elegancia és az a kedves báj – nem tudok jobb szót rá –, ami Gerevichet jellemezte, abszolút hiányzott belőle, továbbá előadásmódjában is nagyon távol állt az elődjétől. Nem lehetett hozzá közel kerülni, ő a tanár volt a katedráról, míg Gerevich-csel elbeszélgetett az ember a futballról, bármiről. Tehát főleg emberileg voltak nagyon mások. Akárcsak Füle, Vayer is pontosan úgy kérte vissza a vizsgán az anyagot, ahogy a félév során elmondta. Ebben is nagyon különbözött tőlük Annuska,²⁸ aki minden szempontból csodálatos volt. Ő addig kérdezgetett minket, amíg ki nem húzta belőlünk, amit tudunk, mert az érdekelte. „Mondjátok, nyugodtan mondjátok.” – így biztatott mindig. Dercsényi tanár úr és Entz tanár úr²⁹ sem volt túltontúl szigorú. Elvárták, hogy tudjuk, amit kell, de nagyon emberiek voltak, és mindig remek hangulat lengte be az óráikat. Utóbbi harmadéves koromtól tanított, akkor jött haza Erdélyből, ahova az 1940-es visszacsatolás után került, és ott is nősült, egy erdélyi származású hölgyet³⁰ vett feleségül. Nem kinevezett tanárként, hanem óraadóként tanított minket. Ő is kitűnő előadó volt, és hatalmas tudással rendelkezett, amiről szerencsére később is annyiszor megbizonyosodhattam, évtizedeken át.

²⁶ Kovács Éva (1932–1998), művészettörténész, muzeológus. 1970–1995: MTA MKCs–MKI munkatársa.

²⁷ Mojzer Miklós (1931–2014), művészettörténész, muzeológus. 1955–1957: az esztergomi Keresztény Múzeum, 1957–1974: a Szépművészeti Múzeum, 1974–1989: a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa. 1989–2004: a Szépművészeti Múzeum főigazgatója.

²⁸ Zádor Anna

²⁹ Entz Géza

³⁰ Klima Erzsebet (1914–1982), polgári család gyermekeként született, édesapja állatorvos volt. 1946-ban, Kolozsváron házasságot kötött Entz Gézával.

Az egyetemen tehát végig nagyon jó hangulat uralkodott, különösen annak fényében, hogy ezek nem voltak olyan egyszerű évek. A tantervünknek természetesen a marxizmus is része volt, amiből hármasmal volt, miközben minden másból ötösöm. Kötelező volt, de hát ki a nyavalya foglalkozott vele? Ezzel együtt semmiféle politizálás nem zajlott, amíg oda jártam. Nem voltunk benne a nagy eseményekben, a művészettörténet szakon pedig különösen védve voltunk, mondhatni, egy kis zárványt alkottunk, olyan kevesen voltunk. Valamelyik évben felvettek hozzánk egy cipő felsőrész készítő szegény lányt meg három bányászt; egy év után elmenekültek. Egyszerűen nem tudtak felzárkózni.

FDE: Szaktársai-évfolyamtársai közül kik voltak a legmeghatározóbbak Marianne számára?

HSM: Kovács Éva volt a legjobb barátnőm, és a későbbi férjével, Mojzer Miklóssal hárman elválaszthatatlanok voltunk egymástól. Továbbá egy évfolyamra jártam Wellisch Judittal,³¹ Róna-Tas Andrással³² és Andrásfalvy Bertalannal,³³ aki Mikinek volt nagyon jó barátja. 1956 nyarán, miután lediplomáztunk, apám szervezett egy romániai nyaralást a húgomnak, nekem, valamint az egyetemi barátainknak. Mindannyiunknak ez volt az első „külföldi” útja. Apám erdélyi, és a teljes családunk a Házsongárdi temetőben nyugszik. Ő a csíksomlyói ferenceseknél érettségizett, és még azt a padot is megtaláltuk, ahova be volt vésve a neve: Sallay Ferkó. Kolozsváron a Farkas utcai kollégiumban laktunk.³⁴ Erdély mindenkit lenyűgözött, ugyanakkor elképesztő állapotokkal szembesültünk. Amikor a vonat késés miatt nem akart meg-

³¹ Wellisch Tehel Judit (1931–), festőművész, művészettörténész. 1948–1950: vendéghallgató a Magyar Képzőművészeti Főiskolán, 1950–1955: az ELTE művészettörténet szakos hallgatója, 1955–1956: a Magyar Iparművészeti Főiskola vendéghallgatója. 1957-től 1960-ig a bécsi, majd 1961-ig az osztrák művészeti akadémia vendéghallgatója. Ezt követően Norvégiában telepedett le. Az 1960-as években nonfiguratív, absztrakt expresszionista stílusú, majd montázsjellegű műveket alkotott. – Vö.: Nagy T. Katalin: *Judit Wellisch Tehel*. Budapest, 2024.

³² Róna-Tas András (1931–), nyelvész, orientalista, egyetemi tanár, 1990-től az MTA levelező, 1995-től rendes tagja. 1950–1955 között az ELTE muzeológia, majd néprajz-orientalista szakos hallgatója. Diplomája megszerzését követően az Akadémiai Kiadó munkatársaként, az ELTE Belső-ázsiai Intézetének MTA-segédmunkatársaként, majd az OSZK munkatársaként dolgozott. 1968-tól a szegedi József Attila Tudományegyetemen tanított, amelynek 1990–1992 között a rektora volt.

³³ Andrásfalvy Bertalan, szül. Andráscsik Bertalan (1931–), Széchenyi-díjas néprajzkutató, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő. 1950–1955 között az ELTE román-magyar, majd muzeológia-néprajz szakos hallgatója volt. Ezt követően a budapesti Néprajzi Múzeum, majd a székszárdi múzeum muzeológusaként dolgozott. 1960–1976: a pécsi Dunántúli Tudományos Intézet, 1976–1977: a Baranya Megyei Levéltár tudományos főmunkatársa, 1977–1985: a pécsi Janus Pannonius Múzeum néprajzi osztályvezetője, 1985–1989: az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának főmunkatársa. 1990–1993 között művelődési és közoktatási miniszter. 1993 és 2001 között a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem általa megszervezett Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszékének vezetője, egyetemi tanára.

³⁴ Ekkor már zajlott a kolozsvári Szent Mihály-templom 1956 tavaszán megkezdett helyreállítása, amelyet Sallay Marianne bizonyára láthatott, ugyanis a befejezését követően egy publikációt is írt róla: Sallay Marianne: A kolozsvári Szent Mihály-templom helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 3. 1959. 53–54.

állni Gyergyószentmiklóson, apám odament az állomásfőnökhöz, adott neki pénzt, ő megállította, és így tudtunk felszállni. Nagyon jó kis út volt, kalandos. Apám egészen a Fekete-tengerig elvitt minket. Andrásfalvy Berci nem velünk jött, hanem már korábban kiment Moldáviába néprajzi gyűjtőmunkát végezni. Ott álltunk fürdőruhában a tengerparton, hetven fok melegben, mire kit látnak szemeink. Berci egy óriási hátizsákkal, kalappal a fején, egyszer csak megjelent. Gyalog érkezett Moldáviából.

Az egykori hallgatótársaim egy része '56 után elhagyta Magyarországot. Nem tudom, jól tették-e. Éva meg Miki maradtak, és velük életük végéig jó barátságot ápoltam. A fiatalabb szaktársaim közül Gergelyffy András³⁵ és még egy fiú³⁶ került később az OMF-be, aki aztán disszidált. A következő generációk tagjai közül kizárólag azokat ismertem, akik hozzánk jöttek dolgozni, illetve szegről-végről azokat, akik az akadémiai kutatóintézetben helyezkedtek el, mert ők is a Várban voltak. A múzeumi köröktől távol kerültem, és ott egy teljesen más társaság jött össze.

KG: Szeretnénk mutatni egy fényképet, amit a műemléki tudományos irattár őriz, és a „párdarabját” korábban közöltük.³⁷ Ezek tanszéki kiránduláson készültek?

HSM: Nem, hanem egy olyan kiránduláson, amit emlékeim szerint Genthon Pista és Mojzer Miki szervezett. Elvittek minket, egy szűkebb társaságot valahova epret szedni. Mintha valahova Visegrád környékére mentünk volna, de ebben nem vagyok biztos. Ez egy nagyon régi fénykép.

KG: A felirat szerint Kuthy Sándor, Genthon István, Kampis Antal,³⁸ Mojzer Miklós, Sallay Márta³⁹ és Marianne, valamint Kovács Éva szerepel rajta.

HSM: Igen. Éva, Miki meg én kivételesen jó viszonyt ápoltunk a professzorainkkal. Évával másodéves korunktól kezdve demonstrátorok voltunk az egyetemen, egyebek mellett mi kezeltük a könyvtárat. A tanáraink nagyon szerettek minket, több ehhez hasonló programot is szerveztek nekünk, amelyek során általában műemlékeket is megnéztünk.

Az utolsó időszakban, 1954–1955-ben, átmenetileg kezdett egy kicsit lazulni a légkör. Megalakult a Petőfi Kör,⁴⁰ és amikor negyed-, illetve ötödévesek lettünk, meg

³⁵ Gergelyffy András (1935–2005), művészettörténész, 1957-től nyugdíjba vonulásáig az OMF tudományos kutatója. A Dávid Ferenc, Tóth Melinda és Tóth Sándor fémjelezte generáció előtt úttörő szerepet játszott a falkutatás módszerének kiművelésében és a kifejezés alkalmazásában.

³⁶ Kuthy Sándor (1934–), művészettörténész. 1956–1957: a Várgondnokság, 1957–1960: az OMF munkatársa. 1960-tól Párizsban élt, és a műemléki hivatalnál dolgozott. 1968–1999: a berni Kunstmuseum munkatársa, illetve igazgatóhelyettese. Családi háttéréhez, valamint egyetemi éveire ld.: *Enigma*, 15. 2008. No 55. 100. (Zádor Anna 1.).

³⁷ Az egyetemista Sallay Marianne-t, Mojzer Miklóst és Kovács Évát ábrázoló fényképet a Lővei Pállal készített interjúnk mellékleteként közöltük: *Enigma*, 29. 2022 (2023). No 113. 23.: 8. kép.

³⁸ Kampis Antal (1903–1982), művészettörténész, egyetemi tanár. Tanított a Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszékén, a Képzőművészeti Főiskolán, valamint az Iparművészeti Iskolában.

³⁹ Sallay Melánia

⁴⁰ A Petőfi Kör 1955 márciusában alakult az MDP ifjúsági szervezete, a DISZ keretein belül. Érdemi tevékenységet 1956 márciusától fejtett ki, miután Rákosi Mátyás pozíciói véglegesen meggyengültek. Ezek a viták hatalmas érdeklődést váltottak ki, jelentősen hozzájárulva a forradalom előtti szellemi-politikai erjedéshez.

BAJRÓL JOBBRA: KUTHY SÁNDOR, GENTHON ISTVÁN,
KAMPIS ANTAL, MOJZER MIKLÓS, SALLAY MÁRTA ÉS
MARIANNE, KOVÁCS ÉVA

3. Csoportkép kiránduláson. Balról jobbra: Kuthy Sándor, Genthon István, Kampis Antal, Mojzer Miklós, Sallay Melánia, Sallay Marianne, Kovács Éva. MÉM MDK, Tudományos Irrattár, Lymbus, ltsz. K 1899. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

hívtak bennünket a mozgalom összejöveteleire. Én a feldebrői altemplom falképeiről tartottam egy referátumot, ahogy mindenki más a saját érdeklődéséhez legközelebb álló témáról beszélt, miközben sikamlósabb szociológiai-szociográfiai előadások is elhangzottak. Utólag derült ki, hogy a rendezvénysorozat egyfajta kulturális bölcsője volt az '56-os eseményeknek, amiről akkor persze fogalmunk sem volt. Mi voltunk a vatta: a szakelőadásainkkal semlegesítettük – vagy egyenesen legitimáltuk – a Petőfi Kört. A forradalom idején én már dolgoztam, ugyanis 1955. szeptember 1-jével felvettek a Várgondnokságba.⁴¹ Akkor kezdődött az ötödévem, tehát még a szakdolgozatom megírása előtt álltam.

FDE: Egyetemistaként miképpen orientálódott a műemlékvédelem felé?

HSM: Másod- és harmadév után egy-egy hónapot a Szépművészeti Múzeumban töltöttem gyakornokként. Akkoriban már sokat gondolkodtam azon, mivel foglalkoz-

⁴¹ A MOB 1949-es megszűntetését követően a műemlékvédelemmel kapcsolatos feladatok az alábbi intézményekhez tartoztak: 1949–1953: MuMOK, 1953: Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya, 1953–1955: Építészeti Tanács Műemléki Csoportja (operatív feladatok), 1953–1957: Országos Építésügyi Hivatal (hatósági feladatok), 1955–1957: Várgondnokság Műemléki Csoportja (operatív feladatok). 1957: megalakul az OMF.

4. Budapest VIII., Puskin utca 24. MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 023.201N. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

nék szívesen a diploma megszerzését követően, ugyanakkor a múzeumi munka, amit meglehetősen idegennek éreztem a habitusomtól, nem szerepelt a terveim között. Aztán a negyedik év után, amikor mindenkit beosztottak egy állásba, közölték velem az egyetemen, hogy a szombathelyi múzeumban fogok dolgozni. Segítség reményében természetesen Zádor Annuskához fordultam, aki rögtön felhívta Dercsényi Dezsőt, és egy óra múlva megvolt az állásom a Várgondnokságnál. Szakdolgozati

témának a vizsolyi középkori templom feldolgozását kaptam, és már az intézmény munkatársaként írtam meg a diplomamunkámat.⁴²

KG: Kihez írta a szakdolgozatát?

HSM: Dercsényihez. Azt is elárulom – ezt nem sokan tudják –, hogy az 1950-es évek végén jelentkeztem kandidátúrára. A Szépművészeti Múzeumban dolgozó, a középkori falképekről írt korpuszát⁴³ akkoriban publikáló Radocsay Dénest kértem fel kandidátusi vezetőmnek, aki elvállalta a feladatot. Akkor úgy éreztem, hogy nagyon jól sikerült a vizsgám, majd közölték, hogy aki velem egyszerre jelentkezett, párttag, így ő kapja meg a helyet. Én pedig azt mondtam, hogy akkor ez ennyi volt, nem idegesítem magam tovább emiatt.

KG: Később kiderült esetleg, hogy ki volt az illető?

HSM: Nem, nem jártam utána. Úgy éreztem, akkor sem változna semmi, ha tudnám. És azt is eldöntöttem, hogy soha nem fogok hasonlóban részt venni.

FDE: Térjünk rá a műemléki hivatalnál töltött évtizedekre. Meséljen egy kicsit a Várgondnokságról, ahol 1955-ben megkezdte a munkát. Kikkel dolgozott együtt, kik voltak Önre nagy hatással, és mik voltak az első feladatai?

HSM: A budavári Dísz tér 4-5. szám alatt székelő Várgondnokság Műemléki Csoportjának a Puskin utcában, egy háromemeletes ház legfelső szintjének az egyik lakásában⁴⁴ volt az irodája, amely rendszeresen beázott. Sedlmayr Jánossal⁴⁵ egyidőben kerültünk be a hivatalba.⁴⁶ Még egyetemista korunkból ismertem őt és a későbbi feleségét,⁴⁷ ugyanis Zádor Anna és Major Máté⁴⁸ évente egyszer egy egyhetes, közös kirándulásra vitte a művészettörténész- és az építészhallgatókat. Ha zuhogott az eső, Hanzi meg én – immár a Várgondnokság munkatársaként – egy-egy nagy vödörrel rohagáltunk, és próbáltuk megakadályozni, hogy a könyvtár elázzon; ez volt az

⁴² A szakdolgozat eredményei publikálva: Sallay Marianne: A vizsolyi református templom. *Művészettörténeti Értesítő*, 6. 1957. 16–21.

⁴³ Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Budapest, 1954.

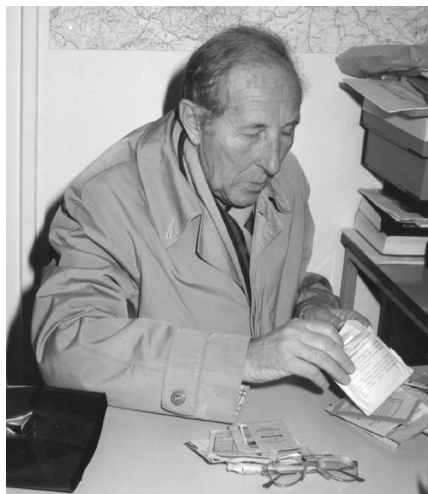
⁴⁴ Budapest VIII., Bródy Sándor utca 14.–Puskin utca 24.

⁴⁵ Sedlmayr János (1932–2004), építészmérnök. 1957-től nyugdíjba vonulásáig az OMF, majd az ÁMRK munkatársa, hosszú ideig a Tervezési Osztály egyik műtermének vezetője. Széles körben elterjedt beceneve: Hanzi.

⁴⁶ Sedlmayr valóban 1955-ben szerzett diplomát a műegyetemen, azonban a források szerint hivatalosan az OMF megalapításának évében, 1957-ben lépett be a műemlékvédelmi hivatalba, melyhez ld. MÉM MDK, Tudományos Irattár, Vg. 2/1.; továbbá: Schönerné Pusztai Ilona: Sedlmayr János emlékezete. *Műemlékvédelem*, 49. 2005. 53–54. 1957-es felvétele Gerő László hívására történt, akivel már hallgató korában is jó kapcsolatot ápolt. 1955-től vélhetően nem főállásban, hanem valamilyen más státuszban segíthette a Várgondnokság munkáját.

⁴⁷ Sedlmayrné Beck Zsuzsanna (1932–), építészmérnök, várostervező. 1955-től nyugdíjba vonulásáig a VÁTI tervezője, majd műtermvezetője.

⁴⁸ Major Máté (1904–1986), építészmérnök, egyetemi tanár, az MTA és a CIAM magyar szekciójának tagja. 1950–1951 között a BME Építészmérnöki Karának dékánja, 1972–1975 között Építészettörténeti és Elméleti Intézetének igazgatója volt.

5. Entz Géza. MÉM MDK, Tudományos Irratár, Lymbus, ltsz. K 1899. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

Frigyes⁵¹ műegyetemi professzor volt a vezetője. Viszonylag ritkán láttuk, de született tanár volt – rengeteget tanultam tőle. Amikor bekerültem a hivatalba, két héttel később azt mondta:

– Holnap megyünk Magyarpolányba, ahol a templom főoltárának helyreállítása zajlik.⁵² Maga is eljön velem, és megnézi, mire kell ügyelni egy ilyen munkánál, és mi alapján adunk rá engedélyt.

Szinte mindenhová elvitt magával, és egy év alatt elsajátítottam mindazt, amit az egyetemen soha nem tudtam volna. Ott megtanultuk például a 18. századi francia

egyik fontos feladatunk. Ráadásul alig fértünk el, ezért amikor vezetői értekezletet tartottak, elküldtek minket Hanzival fagyaltozni vagy moziba. Egyszerűen nem tudtunk volna hol ülni addig, az értekezleten elhangzottak pedig nem tartoztak ránk. A probléma azt követően is fennállt, hogy 1956 tavaszán átköltöztünk a Dísz tér 4–5. számú épület földszintjére, és csak akkor javult számottevően a helyzet, amikor a KÖZTI kiköltözésével az emeletet is elfoglaltuk.

A Várgondnokság élén egy népi káder⁴⁹ üldögélt. Azt hiszem, egyszer találkoztam vele életemben, igazság szerint már a nevére sem emlékszem a jóembernek. A Műemléki Csoport körülbelül tíz főből állt,⁵⁰ és Pogány

49 Balczer Elemér: Mi legyen a Várral? *Esti Budapest*, 1956. június 28. 3. szerint „Sólyom Mihály elvtárs, a várgondnokság vezetője”. Ld. még: MDP Budapesti Végrehajtó Bizottságának ülései, 1948–1956 (HU BFL-XXXV.95.a.), 1953. november 17. 30.: „Sólyom Mihály elvtársat az Építésügyi Minisztérium PB. titkárnak elfogadta.”

⁵⁰ Az 1950. február 1-jén megalakult Várnegyed Beruházási Vállalatból 1952. január 1-jén jött létre a Várgondnokság, amelyhez 1955. április 1-jével hozzácsatolták az Építészeti Tanács Titkárság Műemléki Csoportját. A Várgondnokság Műemléki Csoportjának alkalmazottjai az OMF 1957-es megalapításáig: Bán Attila, Détsy Mihály, Entz Géza, Ferenczy Károly, Gerő László, Keszegh Istvánné (Gerőné Krámer Márta), Papp Imre, Papp Oszkár, Sallay Marianne, Szakál Ernő, Tombor Ilona. – Vö.: MÉM MDK, Tudományos Irratár, Vg. 2/1.

⁵¹ Pogány Frigyes (1909–1976), építésmérnök, egyetemi tanár. 1953-tól az Építészeti Tanács főosztály-vezetője, annak megszűnése után az Országos Építésügyi Hivatal, majd a Várgondnokság Műemléki Csoportjának vezetője.

⁵² A magyarpolányi Szent László-templom barokk főoltárához ld.: Aggházy Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon*, II. Budapest, 1959. 167.

művészetet, de arról nem sokat hallottunk, mivel szembesülünk majd a gyakorlati munkánk során. Azt is Pogány tanár úrtól tanultam meg, hogyan kell tárgyalni. Az első megbeszélés előtt azt mondta, figyeljem, mit mond, mikor és hogyan reagál, második alkalommal pedig már nekem kellett beszélni. Huszonhárom éves voltam ekkor.

A Műemléki Csoport tagja volt még Entz tanár úr, akit az egyetemről már ismertem. A fotótárért Krámer Márta, a könyvtárért Tombor Ilike⁵³ felelt – mi voltunk négyen művészettörténészek. Ugyancsak meghatározó személyiség volt Gerő László.⁵⁴ Neki is sokat segítettünk Hanzival, a tervezési munkái során rendszerint átadott nekünk egy jókora listát, és megkért, hogy gyűjtsük össze a felsorolt rajzokat, illetve egyéb dokumentumokat, utána pedig mindig elvitt minket hálából foglaltatni – ez alapvető volt nála. Később, már az OMF 1957-es megalapítása után, eleinte főleg régészekkel bővültünk: Kozák Károly,⁵⁵ Pamer Nórát,⁵⁶ Gerőné Sándor Máriát,⁵⁷ Valter Ilonát vették fel, a művészettörténészek közül pedig Faller Lászlót,⁵⁸ Gergelyffy Andrást és Dávid Ferit. Ők mindannyian az 1960-as évek elején kerültek a hivatalhoz, amelynek a fejlesztése, ha lassú ütemben is, de folytatódott, így a következő időszakban még több régésszel, művészettörténésszel és építésszel bővültünk.

FDE: Említette, hogy Gerő Lászlónak Önök gyűjtötték össze a rajzokat a tervezéshez. Milyen állapotban voltak a Várgondnokság idejében a gyűjtemények?

HSM: Szörnyű állapotban. A tervtári rajzokat a Puskin utcai lakás egy nagyobb szobájában őriztük, bezsúfolva, faszekrényekben, a fotóanyag viszont nem fért el itt, úgyhogy a Károlyi-palota (a jelenlegi Petőfi Irodalmi Múzeum) pincéjében tároltuk. A könyvtárat, amely – mint már említettem – folyton beázott, összesen háromszor költöztettem: a Puskin utcából a Dísz tér földszintjére, onnan az emeletre, majd 1972-ben a Táncsics Mihály utcába. Valamennyi alkalommal segédkeztem Tombor Ilikének, aki idősebb korában erre egyre inkább rászorult, és aki rendkívül kedves kolléga volt, nagyon szerettem. A sok pakolás következtében álmomból felébresztve is megmondtam,

⁵³ Rozványiné Tombor Ilona (1908–1997), művészettörténész. 1945-től MOB fotótárában, majd a hivatal utódintézményeinek (OMF, OMvH) könyvtárában dolgozott, de topográfiai munkákban is részt vett.

⁵⁴ Gerő László (1909–1995), építésmérnök, egyetemi tanár. A második világháború előtt Budapest főváros szolgálatában állt. 1957-től az OMF Tervezési Osztályának vezetője, a *Műemlékvédelem* folyóirat első szerkesztője.

⁵⁵ Kozák Károly (1920–1989), régész. Az OMF Tudományos Osztályának munkatársaként elsősorban a középkori emlékanyagot (centrális és falusi templomokat) kutatta, emellett a nevéhez fűződik Eger, Sümeg és Szigliget várának ásása.

⁵⁶ Pamer Nóra (1924–2011), régész, művészettörténész. 1960-tól az OMF Tudományos Osztályának munkatársa, 1970-től a Műszaki Könyvkiadó szerkesztője volt. 1989–1995: a *Műemlékvédelem* folyóirat felelős szerkesztője.

⁵⁷ Gerőné Sándor Mária (1933–2023), régész. 1961-től 1996-os nyugdíjba vonulásáig az OMF Tudományos Osztályának főmunkatársaként, később főtanácsosaként, majd az OMvH Tudományos Főosztálya Kutatási Osztályának munkatársaként dolgozott.

⁵⁸ Faller László (1936–), művészettörténész. Az OMF könyvtárának vezetője. Összeállította a magyar műemlékvédelem 1966-tól 1975-ig tartó időszakának bibliográfiáját.

6. Gerőné Krámer Márta. MÉM MDK, Tudományos Irrattár, Lymbus, ltsz. K 1899. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

mossal hazamentem. A hivatal természetesen bezárt, de elég hamar, már 1956 decemberében ismét bejártunk dolgozni.

KG: Említette, hogy több szaktársa disszidált. Önben nem merült fel a távozás gondolata?

HSM: Elmehettem volna. A nagybátyám, Békés Gellért⁵⁹ a római bencés egyetem dékánja volt, és küldött értem egy autót a *Corriere della Sera*⁶⁰ újságíróival, hogy megvan az állásom a Vatikáni Múzeumban. Tudtam franciául és egy picit olaszul is, de végül maradtam, mert úgy gondoltam, hogy egy országot nem lehet mindenkinek elhagynia. Az öcsém, aki tizennyolcéves volt ekkor, disszidált. Anyai nagyanyámék tizennégyen voltak testvérek, és anyám huszonnyolc unokatestvéréből az egyik Amerikában élt; ők vették magukhoz. Aztán 1958 karácsonyán meghalt egy autóbalesetben, amelynek a körülményei máig tisztázatlanok.

Azt kell mondjam, főleg a családom miatt nem bántam meg, hogy maradtam. Az olasz újságírók 1956. október 30-án mentek el, és számtalanszor elmondták, hogy „Jöjjön velünk, mert itt vannak az oroszok!” Nyugat-Európa tökéletesen tisztában

minek hol a helye a gyűjteményben, és ez igencsak hasznomra vált, mert alaposan megismerhettem az anyagot. Persze, természetes is, hogy ha az ember huszonévesen bekerül egy ilyen munkahelyre, akkor ő keresi ki a rajzokat, a könyveket.

FDE: Az 1956-os események mennyiben érintették?

HSM: 1956. október 23-án munka után, öt óra körül jöttem le a Várból, és elindultam hazafelé Kispestre. Látam, hogy óriási tömeg hömpölyög a Bem tér felől, majd azonnal megtudtuk, mi a helyzet. Elindultam a tömeggel, és egészen a Nemzeti Múzeumig jutottam, de amikor meghallottam az első lövést, éreztem, nem szabad ott maradnom, és az utolsó 52-es villamossal hazamentem.

⁵⁹ Békés Gellért OSB, szül.: Bruzer József (1915–1999), bencés szerzetes, teológus, költő, egyetemi tanár. 1932-ben belépett a bencés rendbe, majd 1938-ban pappá szentelték. 1940–1945: hittanár és diákkotthoni nevelő Pannonhalmán, 1946–1992: a római Szent Anzelm és Szent Gergely Egyetemen professzora. 1948–1951 között Dalos Patrik szerzetessel közösen újrarendítette az Újszövetséget. 1959–1999: a Rómában megjelenő *Katolikus Szemle* főszerkesztője. 1992-ben hazatért Pannonhalmára, és élete végéig a főapátság általános helynöke volt.

⁶⁰ A legnagyobb országosan megjelenő olasz napilapot 1876-ban alapították Milánóban. Az 1950-es években konzervatív, antikommunista hangvétel jellemezte.

volt azzal, amit mi is éreztünk, jelesül, hogy ez a forradalom, bár rendkívül hősiessé, nem lesz túlságosan hosszú életű. A nemzetközi helyzet nem nekünk kedvezett. Ezzel együtt egészen elképesztő, ami akkor itt volt, és aki végigcsinálta az ezt megelőző éveket, pontosan tudta, hogy elviselhetetlen dolgok történtek. Mindig mondom az unokáimnak, akik szinte nem is akarják elhinni, hogy tizennyolcéves koromban, 1951-ben kétféle kabátot lehetett kapni: szürke vagy zöld lódent. Tehát vagy szürkét vettél magadnak vagy zöldet, ezenkívül semmi más nem volt. De az is jellemzi az általános helyzetet, hogy noha magamtól soha életemben nem lettem volna DISZ- vagy KISZ-tag, az egyetemen mégis kötelezően beléptettek, a megkérdezésem nélkül. Tudomásul kellett venni, és mindenféle borzalmas értekezletet tartottak, a marxizmus órák pedig minden képzeletet „felülmúltak”. Közvetett módon talán mégis volt némi előnye a rendszernek, ugyanis az ellenállás nagyon összetartóvá tette a társadalmat. Akadtak olyanok is, akik kihasználták a kurzust; pontosan lehetett tudni, kik azok, ezért óvatosak voltunk. Így is sokan bajba keveredtek, főleg az első két-három kegyetlen évben, amikor csúnyán megtorolták '56-ot. Utána viszont nagyon igyekezett Magyarország, az enyhülés pedig a többi országhoz képest kiváltképp érzékelhető volt.

FDE: A műemléki hivatalhoz visszatérve: az OMF megalapítását már egészen közelről szemlélte.

HSM: 1957-ben az UNESCO rendezett egy nagy nemzetközi műemlékes kongresszust Párizsban. Meglepő módon Dercsényi és Entz tanár úr is kapott útlevelet. Azon három munkatársuk egyike voltam, akit szerettek volna kivinni Franciaországba, ez azonban megghiúsult. Mivel az öcsém disszidensként volt nyilvántartva, nem kaptam meg az útlevelet, így nem utazhattam Párizsba. Apám akkor azt mondta, ezt nem lehet ennyiben hagyni, és írt egy levelet a Kádár-titkárságnak. Nem jött konkrét válasz, viszont, egy kis idő elteltével, egyszer csak küldtek egy útlevelet, ami később fontos szerepet töltött be pályafutásom alakulásában.

Ezen az 1957-es kongresszuson Dercsényi tanár úrék kigondolták a magyar műemlékvédelem jövőbeli fejlődésének irányát, és ennek érdekében igyekeztek jó kapcsolatot kialakítani a lengyel Zachwatowicz⁶¹ professzorral, a cseh Hruška⁶² professzorral,

⁶¹ Jan Zachwatowicz (1900–1983), lengyel építész, építészettörténész, restaurátor. 1946-tól a Varsói Műszaki Egyetem professzora, 1952-től a Lengyel Tudományos Akadémia tagja. 1971-től a lengyel műemléki hivatal vezetője. Magyar fórumokon is publikált: Zachwatowicz, Jan: A műemlékvédelem és restaurálás néhány nemzetközi kérdése. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények*, 2. 1958. 445–447. – Vö.: Dercsényi Dezső: Jan Zachwatowicz (1900–1983). *Műemlékvédelem*, 28. 1984. 57.

⁶² Emanuel Hruška (1906–1989), cseh építész, várostervező, egyetemi tanár. 1938-tól a prágai Cseh Műszaki Egyetem docense, 1948–1962 között a pozsonyi Szlovák Műszaki Egyetem Építészeti és Építőmérnöki Karán a Várostervezési Tanszék vezetője. 1958-tól a csehszlovák műemléki hivatal vezető-helyettese, 1971-től haláláig az ICOMOS Csehszlovák Nemzeti Bizottságának elnöke. Az 1960–1980-as években magyar periodikákban is publikált, pl.: Hruška, Emanuel: Egy városépítő megjegyzései a „védett városok” problémájához Csehszlovákiában. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények*, 8. 1964. 132–133.; Uő: A város átalakulása városrégióvá – mint spontán és tervezett agglomerációs folyamat. Néhány példa a CSSZSZK-ból. *Településtudományi Közlemények*, 28. 1979. 129–133.; Uő: Kontinuität und Wandel im Stadtbild. *Építés-Építészettudomány*, 12. 1980. 45–51.

valamint az osztrák műemlékvédelmi hivatal képviselő Walter Frodlal.⁶³ Amikor hazajöttek Franciaországból, közölték velem, hogy mi is rendezünk egy konferenciát Budapesten, még ugyanabban az évben. Párizsban rá tudták venni a három említett szakembert, hogy jöjjenek el Magyarországra, és rám bízta a rendezvény megszervezését. Egyetemista korom óta ismertek, pontosan tudták, hogy ügyesen szervezek, és jól beszélem a nyelveket. A konferencia 1957 októberében került megrendezésre, és nagyon jól sikerült.⁶⁴

Egy hónappal később Dercsényiék közölték velem, hogy Lengyelországba küldenek. Végig kellett járnom a nagy lengyel műemlékvédelmi központokat, és egy állandó intézményközi kapcsolat kiépítéséről kellett tárgyalnom. Fantasztikus út volt, el sem tudom mondani, milyen jó dolgom volt kint – és nem csak szakmailag. Bejártam Varsót, Krakkót, Poznań-t, Gdanskot, a négy nagy központot. A varsói királyi palotából ekkor bokáig érő falmaradványok látszottak, Poznań-nak pedig a 70%-a rom volt. Ide délután három óra körül érkeztem meg. Előzetesen mindent megszerveztünk, lefoglaltuk a szállásomat, azonban szörnyen éhes voltam, ezért elindultam, hogy keressek egy vendéglőt. Találtam is egyet, aminek nyitva volt az ajtaja, így hát bementem. Még itthon mondták, hogy Lengyelországban sehol se kezdjek el németül beszélni. Nagyon sokan tudnak ezen a nyelven, mégis mindig franciául kezdjek neki, mert abból kiderül, hogy nem vagyok német. Ebben a vendéglőben is franciául érdeklődtem, amiből természetesen senki nem értett egy mukkot sem. Átváltottam németre, elmondtam, hogy magyar vagyok, mire azonnal leültettek. Mint kiderült, az étterem zárva volt, de átmentek a szomszédba, hogy hozzanak nekem egy ebédet, amit nem hagytak kifizetni. Hasonló történt, amikor Gdanskból utaztam vissza Varsóba, és a dugig teletömött vonaton kiderült, hogy magyar vagyok. Az idős néni felálltak, és mondták, hogy a magyar lány üljön le, hát csak nem hagyják, hogy álljon. Természetesen lebeszéltem őket; tökéletes volt nekem a bőrröndömön ülni. Mindenesetre elképesztő. Ekkora hatással bírt '56, és azt kell mondjam, hogy a lengyelekkel való szakmai kapcsolatunk egészen a rendszerváltásig töretlen maradt. Nagyon jól lehetett velük dolgozni. Zachwatowicz professzor némileg idősebb volt Dercsényinél, és amikor átadta a stafétát, az utódai is a magyarokkal való együttműködés fenntartására törekedtek. Csehszlovákiával is jó kapcsolatunk volt⁶⁵ – nekem személy szerint Hruška professzorral is –, egészen 1968-ig; utána szakmai téren is megtörtént az elhidegülés. Az ország megszűnését követően egy jó ideig Szlovákiával is reménytelennek bizonyult bármilyen együttműködést kialakítani. Többször jártam továbbá Tito⁶⁶

⁶³ Walter Frodl (1908–1994), osztrák művészettörténész, egyetemi tanár. 1952–1970: a Bundesdenkmalamt tudományos részlegének vezetője, 1965–1970: az intézmény elnöke.

⁶⁴ A konferencia beszámolója: Entz Géza: Építészettörténeti és Műemlékvédelmi Konferencia Budapesten (1957. okt. 22–25.). *Műemlékvédelem*, 2. 1958. 65–66. A cikk szerint a Szovjetuniót B. P. Mihajlov, Lengyelországot J. Zachwatowicz, Csehszlovákiát W. Lorenc, Romániát G. Oprescu képviselte Budapesten, továbbá az éppen itt tartozkodó Virgil Vătăşianu is bekapcsolódott a programba.

⁶⁵ Vö.: Dercsényi Dezső: Műemlékvédelem Csehszlovákiában. *Műemlékvédelem*, 1. 1957. 55–60.

⁶⁶ Josip Broz Tito (1892–1980), jugoszláv forradalmár, államfő. 1945–1953: a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság miniszterelnöke, 1953–1980: a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Népköztársaság elnöke.

Jugoszláviájában, főleg Zágrábban. A szerbek és a horvátok éles szembenállása a műemlékvédelem területén is érzékelhető volt. A tengerpartjuk miatt a horvátok hozták a tőkét az országba, Belgrád azonban minden pénzt elnyelt. Velük is reménytelen volt,⁶⁷ akárcsak a románokkal, akik egyszer mégis Budapestre küldtek egy építész. Ehhez hozzá kell tegyem, hogy Zachwatowicz professzoréktól kezdve Hruška professzoréig, valamennyi Magyarországra érkező műemlékest meghívtam magunkhoz. Úgy gondoltam, minden ott kezdődik, hogy az ember jó személyes, baráti kapcsolatot alakít ki a szakmai partnereivel. Ezt a román fiatalembert is elkísértem mindenhova, még az Operettszínházba is, amihez semmi kedvem nem volt, de ő feltétlenül el akart menni. Apámékhoz is elvittem egy vacsorára. Végig franciául beszéltem vele, ám ezen az estén, amikor apám mondott egy viccet magyarul, a román kolléga akaratlanul elnevette magát. Azonnal nyilvánvaló volt, hogy érti a nyelvünket, amit addig nem árult el. Másnap mindenkinek mondtam a hivatalban, hogy semmi lényegesről ne beszéljenek előtte magyarul. Elképesztő volt, és később sem lehetett a románokkal igazi szakmai kapcsolatot kialakítani,⁶⁸ szemben az osztrákokkal, akikkel kezdettől fogva kiváló volt a viszony.

KG: Hogyan látta Dercsényi Dezsőnek az OMF megalapításában játszott szerepét? Ismer-e bizonyos részleteket a minisztériummal való együttműködésről, valamint arról, hogy miként nyílt lehetőség a hivatal létrehozására?

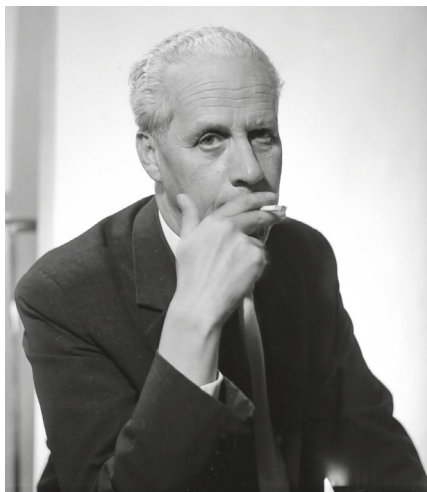
HSM: Az OMF megalakulása idején huszonéves kezdő voltam, tehát túl sok részletbe nem avattak be. Azt tudom, hogy Dercsényi a minisztériumban együtt dolgozott Tóth Jánossal,⁶⁹ a népi építészet szakértőjével, és nagyon jó kapcsolatot ápoltak az építésügyi miniszter helyettesével, Trautmann Rezsővel.⁷⁰ Az OMF megalapításához szükséges másik komoly támaszt Entz Géza, Gerő László és Pogány Frigyes

⁶⁷ Az 1964. szeptember 25-én, Budapesten tartott jugoszláv-magyar tárgyaláson javaslat született a két ország műemlékvédelme közötti együttműködésre. A felek egyebek mellett az alábbi területekre koncentrálták a cserekapcsolatokat: „a.) a két felet kölcsönösen érdeklő tervdokumentációk, fotódokumentációk, műemlékekkel kapcsolatos levéltári és egyéb kutatási, valamint nyilvántartási adatok cseréje, b.) műemléki kiadványok cseréje, c.) műemlékvédelemre vonatkozó törvények, egyéb jogszabályok és működési utasítások cseréje.” Ehhez ld.: MÉM MDK, Tudományos Irattár, OMF iratok II. 1964/72/2.

⁶⁸ A román fél részéről a források alapján is meg lehetős passzivitás volt tapasztalható, az OMF munkatársai közül viszont többen is megfordultak hivatalos úton a keleti szomszédnál. 1958-ban Entz Géza, 1960-ban Erdei Ferenc, 1962-ben Mende Ferenc töltött két-két hetet Romániában, melyhez ld.: MÉM MDK, Tudományos Irattár, OMF iratok II. 1964. 111/2. 1965. április 20. és május 6. között Gólya József és Barcza Géza tartózkodott Romániában tanulmányúton, melyhez ld.: MÉM MDK, Tudományos Irattár, OMF iratok II. 1964/111/2. Erdei Ferenc útibeszámolójához ld.: Erdei Ferenc: Romániai tanulmányút. *Műemlékvédelem*, 5. 1961. 59–62.

⁶⁹ Tóth János (1899–1978), építészmérnök. 1922-től Szombathely városi főmérnöke, 1949-től irányító tervezője; 1957–1965: az Építésügyi Minisztérium főmérnöke.

⁷⁰ Trautmann Rezső (1907–1995), építészmérnök, politikus. 1948-ban az Építéstudományi Intézet csoportvezetője, 1949-ben az ÉM műszaki osztályvezetője lett. 1951. január 27-én kinevezték az építésügyi miniszter helyettesévé, valamint ugyanettől az évtől 1957-ig az OÉH elnöke volt. 1957-től 1967-ig építésügyi miniszter, 1967-től 1968-ig építésügyi és városfejlesztési miniszter, és mint ilyen, az OMF felettese.

7. Dercsényi Dezső. MÉM MDK, Tudományos Irrattár, Lymbus, ltsz. K 1899. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

és létrehozták az önálló intézményt, amit ezt követően a tanár úrék lényegében maguk alakíthattak. Pontosan tudták, hogy kiket szeretnének felvenni az OMF-be, amihez kellő szabadsággal rendelkeztek. A műegyetemről kezdetben Pogány Frigyes, a művészettörténet tanszékről Zádor Anna adta a javaslatokat. Ily módon egy olyan intézményt alakítottak ki, amelyik nem politizált, hanem dolgozott, és szerintem ez elsősorban ennek a három embernek, Dercsényinek, Entznek és Gerőnek az érdeme, akik harmonikusan tudtak együttműködni. A pezsgő szellemi légkör miatt boldogan jöttek ide dolgozni a kollégák, aki pedig más vonalról érkezett, egy idő után a többséghez igazodva ugyanúgy felvette a ritmust. Most egy kissé előre szaladok, de ott volt például Barcza Géza.⁷² Abszolút pártvonalról jött, ennek ellenére öt-hat év elteltével úgy harcolt a műemlékekért, mintha egész életében ezzel foglalkozott volna. A hozzá hasonló előéletű kollégáknak is nagyon hamar át tudtuk adni, mennyire jó itt dolgozni, és milyen fontos, amit csinálunk. Azon kevesek pedig, akik ennek ellenére nem tudtak beilleszkedni, előbbutóbb elmentek. Hozzá kell tegyem, hogy bár nem voltak rettentő magasak a bérek, a múzeumi kollégákhoz képest valamivel még jobban is kerestünk.

jelentette számára. Adott volt tehát a szakmai háttér, amely mindenben segítette őt, valamint a minisztériumi kapcsolatok, elsősorban Trautmann, aki – bár én csak egyszer-kétszer találkoztam vele, de – párttag létére is egy kulturált ember volt.⁷¹ Érezte, hogy szükség van Magyarországon egy önálló és komplex műemlékvédelmi hivatalra, amelynek elődjét 1872-ben, azaz európai viszonylatban is egészen korán alapították, továbbá, hogy nem szabad veszni hagyni az addigi évtizedek munkájának eredményeit. Ugyanakkor Trautmann esetében is szükség volt egy nagy tudású „diplomátára”, aki megértette és elfogadta vele mindezt – ő volt Dercsényi. Szervezőmunkája eredményeképpen kivontak minket a Várgondnokság alól,

⁷¹ Császár László: Trautmann Rezső emlékére. *Műemlékvédelem*, 39. 1995. 209.: „Trautmann Rezső akkor került a miniszteri székbe, amikor az 56-os forradalom leverése után keményebb elnyomás következett. A diktatúra ennek ellenére mégis sok gazdasági, politikai, kulturális engedményre kényszerült. Trautmann Rezső is ennek az enyhülésnek volt reprezentánsa e pozícióban. Kulturáltsága, humanista jelleme kiemelte a rossz emlékű miniszterek sorából. Elődje, Szijártó Lajos az akkor még igencsak romos Várnegyedet le akarta bontani, s helyén új lakónegyedet építeni.”

⁷² Barcza Géza (1924–2017), jogász. 1976-tól majdnem egy évtizeden át az OMF Műemlékfelügyeleti Osztályának vezetője.

8. Dercsényi Dezső interjút ad az ICOMOS budapesti kongresszusa alkalmával, 1972. MÉM MDK, Tudományos Irattár, Lymbus, ltsz. K 1899. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

Így jött létre az OMF, ami aztán elég gyorsan fejlődött. A minisztérium a kezdet kezdetén még több pénzt adott, amiből fejleszthettük az intézmény szakember-állományát. Megalakulásakor a hivatal – a pénzügyi és a munkaügyi részlegen kívül – három osztályból állt: a Tudományos, a Tervezési és a Kivitelezési Osztályból, majd 1961-ben a hatósági munka a Tervezési Osztálytól az újonnan felállított Igazgatási (később Műemlékfelügyeleti) Osztályhoz került. Elég hamar létrejöttek a kivitelezési részlegek; Sopronban alakult az első, Szakál Ernő⁷³ kezdeményezésére, amit szép sorban követett a többi: Pécs, Miskolc, Székesfehérvár, Nyíregyháza stb. Valamennyit a Kivitelezési Osztály fogta össze. A hatósági rész is gyorsan bővült. Általában minden vagy minden második megyére jutott egy felügyelő – annak megfelelően, hogy az adott megyében mennyi műemlék volt –, az ő munkájukat pedig a Tudományos Osztály is segítette.

⁷³ Szakál Ernő (1913–2002), kőfaragó, kőszobrász-restaurátor. 1947-ben a soproni Szent Orsolya-templom helyreállítása alkalmával állt a magyar műemlékvédelem szolgálatába. 1959-ben Szakál körül megalakult az OMF Tudományos Osztályához tartozó soproni kőszobrászrészleg, ami évtizedeken át működött. – Vö.: Hokkyné Sallay Marianne: A műemléki szakember, restaurátor, szervező és tanítómester. *Műemlékvédelem*, 45. 2001. 15.

9. Gólya József. MÉM MDK, Tudományos Irrattár, Lymbus, ltsz. K 1899. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

foghíjbeépítéseket, és gratulált hozzájuk, miközben a magyar társadalom eleinte rettenetesen ellene volt ezeknek a megoldásoknak.⁷⁶

KG: Nem esett még szó az OMF első igazgatójáról, Gólya Józsefről.⁷⁷

HSM: Golyócskáról? Már korábban is ismertem őt, mivel Kispesten volt párttitkár az 1950-es évek elején. Az ottani kommunisták sem kedvelték, olyannyira, hogy '56 után leváltották; így került a következő évben az újonnan alapított OMF élére.

⁷⁴ Csatkai Endre et al.: *Sopron és környéke műemlékei*. (Győr-Sopron megye műemlékei 1. Magyarország műemléki topográfiája, II.). Szerk. Dercsényi Dezső. Budapest, 1953.

⁷⁵ Csatkai Endre (1896–1970), művészettörténész, zenetörténész, a művészettörténeti tudományok kandidátusa. 1925: a kismartoni Wolf Múzeum munkatársa. 1945: megbízzák a soproni múzeum újjászervezésével, amelynek 1963-as nyugdíjba vonulásáig az igazgatójaként tevékenykedett. 1954-ben Dercsényi Dezsővel Kossuth-díjat kapott.

⁷⁶ „A közönség az említett restaurálási módszert végül is megszokta, de a foghíjak helyére épített házakat szinte ellenségesen fogadta. Féltették például a Várnegyed »biedermeier« hangulatát, s nehezen tudtuk megértetni, hogy ha egy házat a környezők stílusában építünk fel, akkor az összes többi a hitelét veszti. [...] Walter Frodl professzor például, aki évekig irányította Ausztria műemlékvédelmét, 1964-ben – sorsdöntő műemléki konferencia zajlott akkor Budapesten – kalapot emelve állt meg az Uri utca 32. előtt.” – Vedres Vera: Beszélgetés a műemlékvédelem ellentmondásairól Dercsényi Dezsővel. *Élet és Irodalom*, 1981. június 27. 7. Ld. még Frodl hozzászólását az MTA budapesti műemlékvédelmi konferenciáján, 1964. október 6-án. Publikálva: Frodl, Walter: Hozzászólás az épületek helyreállításának elméletéhez. *Műemlékvédelem*, 9. 1965. 85–87.

⁷⁷ Gólya József (1913–1982), kőművesmester, az MKP, majd az MDP tagja, az OMF első igazgatója (1957–1965).

Az OMF gyors kibontakozásához az ahhoz hasonló fejlemények is nagyban hozzájárultak, mint Dercsényi Kossuth-díja, amit 1954-ben, a soproni topográfiáért⁷⁴ kapott Csatkai Endrével⁷⁵ közösen. Az, hogy ilyen hamar kitüntették, még tovább emelte a renométját. Nagyon sok mindent el tudott érni, annak ellenére, hogy se ő, se Gerő, se Entz nem volt párttag, Horler Miklósról nem is beszélve. Mindannyian pontosan tudták, mit kell csinálnunk ahhoz, hogy elfogadják a munkánkat, és hogy a politika szférájában a hivatal legitimitását erősíti, ha a magyar műemlékvédelmet nyugaton is respektálják. Nagy jelentőséggel bírt, amikor Frodl professzor idelátogatott, hogy megnézzék a vári

Nekem személy szerint különösen rosszul jött a jelenléte. Apám visszafogottabb típus volt, sosem szállt szembe nyíltan a rendszerrel, a mélyen vallásos anyám viszont a legvadabb időkben is minden vasárnap ünneplőbe öltöztetett minket, és úgy vonultunk be a templomba. Gólya párttitkárként tudott erről, ahogy az öcsém '56 utáni disszidálásáról is. Amikor az OMF igazgatója lett, én már a műemlékvédelemben dolgoztam. Tisztában volt vele, ki vagyok, és egészen biztos vagyok benne, hogy miatta nem kaptam útlevelet az 1957-es párizsi kongresszust megelőzően.

Borzalmas figura volt, írni sem tudott rendesen. Azért hívtuk Golyónak, mert az O betű még ment neki, az A viszont már meghaladta a képességeit, két T helyett pedig rendszerint hármast írt – biztos, ami biztos. Egyszer valamiért eljött velünk egy visegrádi kiszállásra, ahonnan hazafelé jövet beültünk egy étterembe vacsorázni. Entz tanár úr halat rendelt, amitől Golyó rettenetesen megijed:

– Halat? Abban szálka van...

Majd, amikor meghozták a vacsorát, és Géza hozzálátott, őszinte megnyugvással és csodálattal konstataulta:

– De jól tudol halat enni, Entz elvtárs.

És ő volt a főnök. Egyszer, az 1960-as évek elején kiutazott Rómába, az OMF képviselőjeként.⁷⁸ Végig pisztoly volt nála, és két héten keresztül a Római Magyar Intézet portásával kártyázott. Nem mert kimenni az utcára, attól félt, hogy az imperialisták megölik, mert kommunista. Mintha bárki tudta volna ott, hogy kicsoda Gólya elvtárs...

Azt már Dercsényiéknek sem sikerült megakadályozniuk, hogy őt tegyék pártvonalról a hivatal élére, ráadásul elég sokáig, majdnem tíz évig ő volt az igazgató. Ez alatt az idő alatt úgy tudnám leírni az OMF-et, hogy volt Golyó és vele szemben egy intézmény. Entz tanár urat sokszor kimentettem a vele való találkozás alól, amikor megkért erre:

– Marianne, nem menne be helyettem az értekezletre? Ránézek Gólya elvtársra, és nem jut eszembe semmi.

Emlékszem, éppen szilveszterkor, december 31-én távozott. Mindannyian az ablakból lestük, mikor lép ki a kapun, és abban a pillanatban pukkantak a pezsgők.

FDE: Az új magyar műemlékvédelem felépítésében való részvétel mellett milyen egyéb hivatali munkái voltak 1957 után?

HSM: Számos művészettörténeti szakvéleményt kellett megírnom, emellett már a kezdet kezdetén Sopronba küldtek minket Hanzival, hogy vegyünk részt a második világháború során súlyos károkat szenvedett város műemléki együttesének megmentésében.⁷⁹ Mindjárt az elején megtaláltuk az Új utca 14. századi zsinagógáját, az

⁷⁸ Fennmaradt az OMF 1957–1965 között külföldön járt munkatársainak névsora. E szerint Gólya József 1960-ban két hetet töltött Rómában, „rendkívüli tanulmányi szabadságon”. – MÉM MDK, Tudományos Irattár, OMF iratok II. 1964/111/2.

⁷⁹ Ehhez ld.: Nagypál Judit: Műemlékvédelmünk eredményei és gondjai Sopronban. *Életünk*, 15. 1977. 256–262., különös tekintettel: 257–261.; Dercsényi Dezső: A soproni műemlékvédelem három évtizede (1945–1975). *Magyar Műemlékvédelem*, 8. 1977. 7–30., különös tekintettel: 11–23.

10. Sopron, Szent György-templom. © Dobos Lajos felvétele. MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 150.506N. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

eredményeinket pedig az évkönyv második kötetében publikáltuk.⁸⁰ Mindannyiunk számára azonnal nyilvánvalóvá váltak Sopron megkülönböztetett értékei, Dercsényi pedig a kezdeti sikereken felbuzdulva elhatározta, hogy elindítjuk a belváros teljes rekonstrukcióját, a terv elkészítését pedig Nagypál Juditra⁸¹ és rám bízta. Hosszú időn keresztül minden második héten hétfőtől péntekig Sopronban voltunk.⁸² A régészeti feltárást Póczy Klára,⁸³ a Budapesti Történeti Múzeum munkatársa indította el, méghozzá komoly eredményekkel, tisztázva, hogy a középkori városfal az ókorra épült rá, tehát Sopron központi része gyakorlatilag teljesen azonos az ókori Scarbantiával.⁸⁴ Judittal ketten szó szerint minden műemlék-épületet lejárunk, egyetlenegy sem volt, amit kihagytunk volna. Az ő feladata volt a leendő helyreállítások megtervezése, miközben én a tárgyalásokat folytattam a tanácselnök Erdély Sándorral,⁸⁵ valamint a tulajdonosokkal. Nem volt egyszerű, mivel a házak egy része nem magán-, hanem állami tulajdonban volt, és ezekben az esetekben az IKV-val⁸⁶ kellett megtárgyalni a továbbiakat. Ennek ellenére nagyon szépen haladt a munka, minden eredményesen és jól ment. Közben megjött Dávid Feri, aki le is költözött Sopronba. Fiatal házaspár voltak a városi múzeumban dolgozó Askercz Évával,⁸⁷ és a sopronbánfalvi malomban kaptak egy lakást, ahol télen befagyott a víz, olyan hideg volt – szörnyen nehéz körülmények között éltek. A fizetés, főleg a múzeumi, rendkívül alacsony volt. Mikor megszületett az első gyerekük, Judit meg én felváltva dajkáltuk, hogy szegény Éva is tudjon dolgozni. Feri a munkái

⁸⁰ Sallay Marianne–Sedlmayr János: A soproni középkori zsinagóga. *Magyar Műemlékvédelem*, 2. 1964. 191–205. Az 1957-ben kezdődő módszeres kutatás és feltárás során előkerült részletek tisztázták az Új utca 11. számú épület eredeti rendeltetését, azonban 1967-ben, Dávid Ferenc és Tóth Sándor kutatásai nyomán kiderült, hogy az Új utca 22–24. számú épület is egy középkori zsinagógát rejt magában. Utóbbi 13. századnak bizonyult, így a soproni ó-zsinagóga nevet kapta. Ld.: Dávid Ferenc – Scheiber Sándor: *A soproni ó-zsinagóga*. Budapest, 1978.; Sedlmayr János: A soproni ó-zsinagóga helyreállítása. *Magyar Műemlékvédelem*, 9. 1984. 315–339.

⁸¹ Nagypál Judit (1924–1980), építészmérnök. Az OMF munkatársaként másfél évtizeden át irányította Sopron belvárosának rehabilitációját.

⁸² A korai soproni munkák összefoglalása: Sallay Marianne: A soproni műemléki együttes helyreállítása. *Építésügyi Szemle*, 7. 1963. 41–49.

⁸³ Póczy Klára (1923–2008), régész, művészettörténész, a történeti (régészeti) tudományok doktora. 1950-től a BTM munkatársa, 1953-tól régészeti osztályának helyettes vezetője, 1963–1973 között az Aquincumi Múzeum igazgatója. Munkássága összefonódott a pannóniai városok, elsősorban Aquincum és Scarbantia római kori örökségének feltáráásával.

⁸⁴ Vö.: Sz. Póczy Klára: Scarbantia romjai Sopron mai városképében. *Soproni Szemle*, 20. 1966. 341–343.; Uő: Scarbantia városfalának korhatározása. *Archaeologiai Értesítő*, 94. 1967. 137–154.

⁸⁵ Erdély Sándor (1924–2010), jogász, várospolitikus, 1958–1980 között Sopron tanácselnöke. Tevékenysége során a város oktatása, kulturális és művészeti élete jelentős fejlődésnek indult.

⁸⁶ Ingatlankezelő Vállalat

⁸⁷ Askercz Éva (1938–2022), művészettörténész. 1968-tól a soproni múzeum munkatársa. Kezdetben a barokk anyag, később a Storno-gyűjtemény feldolgozásával, kiállításával foglalkozott.

által szoros kapcsolatba került a soproni kőszobrászati műhellyel, amit Szakál Ernő vezetett. Vele addigra már nagyon-nagyon jóban voltunk, ugyanis Hanzival éppen akkor kerültünk be a hivatalba, amikor megkezdte Visegrádon az oroszlános kút rekonstrukcióját,⁸⁸ és mi voltunk a sameszai. Hosszú munka volt, napokig ültünk, és néztük, miként állnak össze azok a kis töredékek, és hogyan készül egy ilyen rekonstrukció. Közben találtam egy francia könyvet, amiben pontosan leírták, hogy a középkorban milyen szabályok és arányrendszerek szerint készült egy ilyen kút. Lefordítottam Ernőéknek, és nagyon boldog voltam, hogy a munkájuk során hasznosítani tudták. Ez az együttműködés Sopronban is megmaradt. Ernő rengeteget segített nekünk, óriási szerepet játszott a Dávid Feri által kidolgozott falkutatási módszerben, valamint abban is, hogy utóbbi ilyen jó szakemberré vált, ugyanis mindenre megtanította őt, amit az egyetemen képtelenség lett volna elsajátítani. Ez részben persze mindannyiunkra igaz volt. Tökéletesen értett a kövekhez, mi, Budapestről érkezett művészettörténészek pedig csak egy ilyen szakembertől tanulhattuk meg, hogy mire kell figyelni a falazat különböző rétegeiben. Nagyszerű időszak volt ez a mi életünkben, és azt hiszem, a magyar műemlékvédelem történetében is.

Szintén az egyik korai feladatunk volt az 1960-as műemlékjegyzék⁸⁹ előkészítése és összeállítása.⁹⁰ Életem legszörnyűbb munkája volt, egy favágás. De mindig minden favágást megcsináltam.

FDE: A jegyzék összeállítása komoly terepmunkával is járt.⁹¹

HSM: Így van, az összes műemléket lejártuk, de én kevesebbet voltam terepen, helyette a különböző adatok összefésülésével foglalkoztam. A műemlék-nyilvántartást a kezdetektől fogva nagyméretű könyvekben vezettük, amelyekbe kézzel írtuk be az újonnan felvett műemlékeket. A jegyzék összeállításakor ezekből a könyvekből, öt-hat kézírásból kellett kiselőbizáltni, hogy mit mikor védtek le, megvan-e a védetté nyilvánításról szóló irat stb. Gergelyffy Andris volt a segítségemre ebben, aki nagyon kedves ember volt, viszont az ilyesmikben kevésbé megbízható. Általában más dolga akadt, és elment valahova. Az épületeket három védési kategóriába kellett besorolni: műemlék, műemlékjellegű, városképi jelentőségű; ugyanakkor számosról kiderült, hogy bár benne van a jegyzékben, hivatalosan soha senki nem nyilvánította műemlékké.

⁸⁸ Szakál Ernő 1955-ben készítette el a visegrádi Mátyás kori oroszlános falikut rekonstrukciós tervét, melyhez ld.: Szakál Ernő: Mátyás király oroszlános díszkútjának rekonstrukciója. *Művészettörténeti Értesítő*, 8. 1959. 232–250.

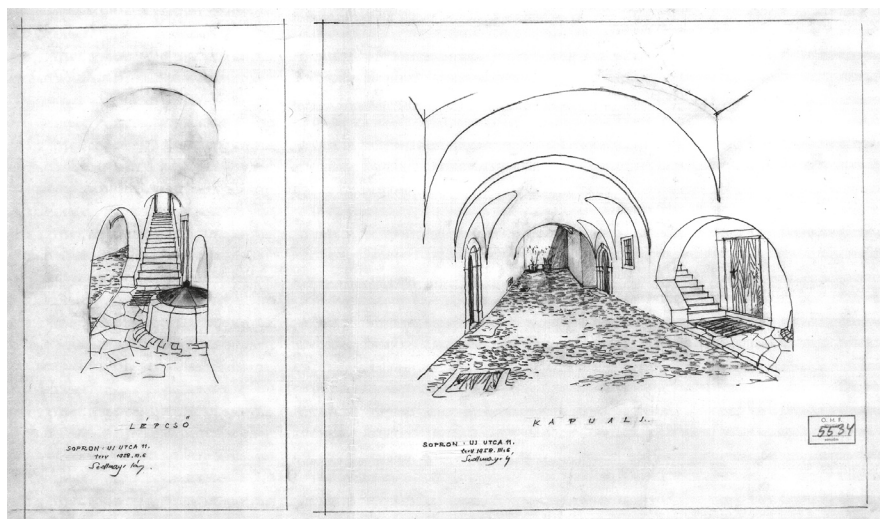
⁸⁹ *Műemlékjegyzék*. Szerk. Gólya József. Budapest, 1960.

⁹⁰ Vö.: Sallay Marianne: Műemléki nyilvántartás I. *Magyar Műemlékvédelem*, 1. 1960. 247–248.; Uő: Műemléki nyilvántartás II. *Magyar Műemlékvédelem*, 2. 1964. 254.

⁹¹ 1959-ben pedig megkezdődött egy több éven át tartó felülvizsgálat, országos lejárás, a műemlékvédelem ún. távlati terve. Ennek eredményeképpen jelent meg az 1960-as műemlékjegyzék, amelyben hozzávetőlegesen 11000 emlék szerepelt. Ez a szám túl magasnak bizonyult, hiszen mindenért a tulajdonosnak, az államnak kellett felelnie, így a helyszíni szemlék nyomán történő törlések eredményeként kb. 9000 darabra csökkent a műemlékállomány 1964-re, a távlati terv lezárásakor. Ehhez ld.: Dümmerling Ödön: A magyar műemlékvédelem távlati terve. *Magyar Műemlékvédelem*, 2. 1964. 252–253.

11. Sopron, Caesar-ház. © Mihalik Tamás felvétele, 1984. MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 115.733N. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

12. Sopron, 14. századi zsinagóga (Új utca 11.) Sedlmayr János rajzai, 1958. MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 5534. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

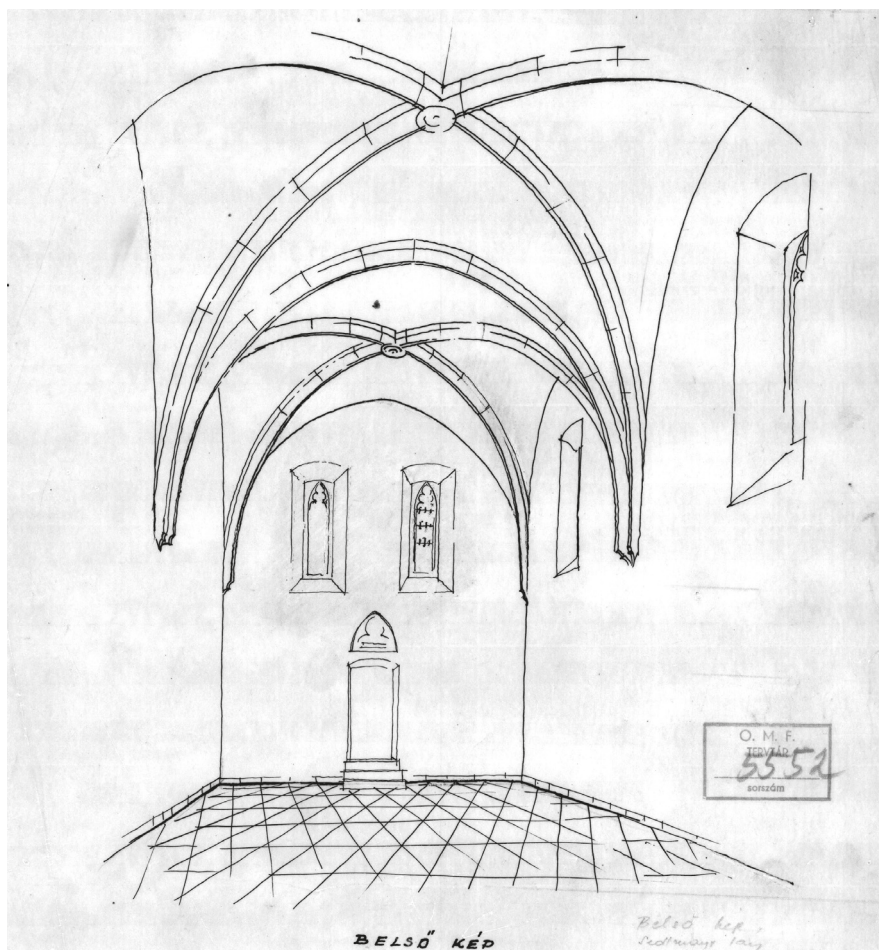
Ha nem volt védetté nyilvánítási irat, azt utólag kellett megírni. Szörnyű munka volt, szerteágazó, a hibalehetőség pedig óriási. És a tetejében Pécsre kellett lejárjunk, mert a nyomdai munkálatok ott zajlottak. Az első műemlékjegyzék után, az 1970-es években végeztünk egy műemlékrevíziót. Újból lejárunk az ország összes műemlékét, és ennek az eredményeként adtuk ki a második műemlékjegyzéket.⁹² Módosult a lista, hiszen számos épületnek erősen leromlott az állapota, így „kiesett” a jegyzékből, viszont találtunk olyanokat, amiket érdemesnek tűnt védetté nyilvánítani. Meghatározó munka volt, amely minden későbbi feladatunk alapjául szolgált. Az 1990-es jegyzék⁹³ összeállításakor is én vezettem az osztályt.

Visszatérve az 1960-as évekhez: miközben a soproni munka zajlott, egy másik helyszínre is eljutottam. Említettem már, hogy 1957-ben nem utazhattam Párizsba, ezt követően viszont megküldték az útlevelemet. Ennek hamarosan nagy jelentősége lett, ugyanis 1961-ben Kovács Évával együtt elnyertem egy poitiers-i ösztöndíjat,⁹⁴ így együtt vághattunk neki életünk első nyugat-európai útjának. *Stage d'été*-nek hívták ezt a nyári összejövetelt, amelyre a világ minden tájáról érkeztek művészettörténészek. 1961-ben harmincketten voltunk Japántól az Egyesült Államokig: olaszok, néme-

⁹² Magyarország műemlékjegyzéke. Szerk. Tillinger István. Budapest, 1976.

⁹³ Magyarország műemlékjegyzéke, I-II. Szerk. Ikfalvi Diénes Virág. Budapest, 1990.

⁹⁴ A Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale nyári egyetemi tanfolyamán többen is részt vettek az OMF-ből – pl. 1960: Gergelyffy András, 1961: Sallay Marianne, 1965: Gerőné Krámer Márta. Ehhez ld.: Gergelyffy András: Jelentés az 1960. július 5-étől augusztus 20-áig tartó tanulmányútról. *Műemlékvédelem*, 5. 1961. 104–107.; Gerőné Krámer Márta: Rövid beszámoló az 1965. évi poitiersi nyári egyetemi ülésszakról. *Műemlékvédelem*, 11. 1967. 119–120.

13. Sopron, 14. századi zsinagóga (Új utca 11.) Sedlmayr János rajzai, 1958. MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 5552. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

tek, franciák, és mi ketten magyarok. Egy hónapon keresztül különféle előadásokat hallgattunk, kizárólag a középkori művészettörténetről és műemlékvédelemről. A poitiers-i egyetemet a középkorban alapították, a nyári rendezvényt pedig az ott dolgozó, neves romanika kutató, René Crozet⁹⁵ irányította. Az utánunk következő években Tóth Melinda⁹⁶ is eljutott ide, később pedig még többen. Crozet professzor-

⁹⁵ René Crozet (1896–1972), francia művészettörténész, vallástörténész, medievista, a román kori művésze kutatója, 1966-os nyugdíjba vonulásáig a poitiers-i egyetem professzora. 1930-tól haláláig 25.000 tételes fotógyűjteményt hozott létre Franciaország középkori műemlékeiről.

⁹⁶ Tóth Melinda (1939–2012), művészettörténész. Az OMF egykori könyvtárosa, falkutatója; 1972–1999: az MTA MKCs–MKI munkatársa.

14. Sopron, 13. századi zsinagóga (Új utca 22–24.) Sedlmayr János rajza, 1974.
MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 35605. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvé-
delmi Dokumentációs Központ, Budapest

15. Sopron, 13. századi zsinagóga (Új utca 22–24.) © Hack Róbert felvétele, 2022.
MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 244.910D. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlék-
védelmi Dokumentációs Központ, Budapest

ral nagyon jóban lettünk, és később is megmaradt a kapcsolat – Magyarországon is vendégül láthattuk. Rém kedvesek voltak, mert az egyhónapos *stage d'été* után a feleségével elvittek Normandiába. Egy hétig utaztam velük, fantasztikus volt. Ez volt az első alkalom, amikor betekintést nyerhettünk abba, hogy mi a helyzet nyugaton. Úgyszintén komoly tanulságul szolgált, hogy Évával sokkal jobban tudtuk a világtörténelmet és az európai művészetet, mint a más országból érkezett kollégák. Kiváló volt az egyetemi oktatás akkoriban Magyarországon, olyan általános tudással rendelkezünk, amivel rendre leköröztük a többieket.

Néhány évvel később egy újabb nyugat-európai út következett. 1964-ben részt vehettem azon a nemzetközi kongresszuson Velencében, ahol megalakult az ICO-MOS, és megszövegezték a Velencei Kartát.⁹⁷ Az OMF ekkor már jelentős munkákról és számottevő eredményekről tudott beszámolni, ezért Nagypál Judittal kettőnket bíztak meg, hogy vigyünk ki egy kiállítást, amely bemutatja a hivatal elmúlt néhány éves tevékenységét.⁹⁸ A Tervezési Osztály megalkotta a tárlatot, utána berakták egy nagy kamionba, elszállították Velencébe, mi pedig ott álltunk az érkezésekor, és valahonnan munkásokat kellett szereznünk, akik fölállítják. Nem volt egyszerű, főleg, mert bár tudok valamennyit olaszul, nem beszélek olyan jól. A kiállítás viszont remekül sikerült.

FDE: A friss helyreállításokat vitték megmutatni?

HSM: Igen. Sopron volt a középpontban, de általánosságban is bemutattuk, hogy milyen munkákat végzünk.⁹⁹ Nagyon nagy sikerünk volt, négy újságban is megjelentünk. A karta megszövegezésében a magyarok közül Horler Miklós vett részt, aki nagyszerűen beszélt franciául, továbbá maximális elméleti képzettséggel rendelkezett. Gond nélkül befogadtak minket ebbe a közegbe, mivel a magyar hivatal által képviselt nívo olyan volt, amit a különböző európai országokban megszoktak. Ezt pedig annak köszönhetjük, hogy Dercsényi tanár úr, Entz tanár úr, valamint az OMF összes vezetője ezt a színvonalat várta el a helyreállítások valamennyi résztvevőjétől.

⁹⁷ Dercsényi Dezső-Horler Miklós: Beszámoló az 1964. évi velencei II. Nemzetközi Műemlékvédelmi Kongresszusról. *Műemlékvédelem*, 8. 1964. 193–210.

⁹⁸ A Műemlékvédelem Építészeinek és Technikusainak második nemzetközi kongresszusa (II Congresso Internazionale degli Architetti e Tecnici dei Monumenti) alkalmából, a velencei Palazzo Grassiban rendezett kiállítás „a műemlékek technikai és művészi konzerválásának, restaurálásának módjait” mutatta be az egyes országokra lebontva. A kongresszusra az OMF képviseletében Horler Miklós, Sallay Marianne, Szarka Imre, valamint Nagypál Judit utazott ki; utóbbiak hárman a Római Magyar Akadémia ösztöndíjának keretéből, míg Horler az Építésügyi Minisztérium kiküldetésének terhére. Ehhez ld.: MÉM MDK, Tudományos Irattár, OMF iratok II. 1964/111/2.

⁹⁹ A kiállításon 17 darab 2 × 1 méteres fatablót (felkasírozott rajzokkal, fotókkal, szövegekkel), 2 darab visegrádi kútrekonstrukciós makettet, könyvsorozatokat és topográfiai köteteket állítottak ki. A tablókon az alábbi munkákat mutatták be: Szombathely, Iseum; Veszprém, Szent György-kápolna; Várgesztes, vár; Kőszeg, vár; Sopron, Fabricius-ház; Sopron, Caesar-ház; Budapest, törökfürdő; Mátraverebély, r. k. templom; Sopron, zsinagóga; Feldebrő, altemplomi falképek; Siklós, várkápolna, falképek; Visegrád, Anjou-kút (3 tablón); Visegrád, oroszlanos kút. – MÉM MDK, Tudományos Irattár, OMF iratok II. 1964/72/2.

16. Szakál Ernő, 1946. MÉM MDK, Tudományos Irattár, Lymbus, ltsz. K 1899. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

retnék rendbe hozni a Santo Stefano Rotondót, és egy hét múlva egy német delegáció érkezik ez ügyben. Senkit nem tudtak az OMF-től ilyen rövid idő alatt kiküldeni, hiszen Magyarországon ekkor legalább hat hetet kellett várni az útlevele. Mivel úgyis Rómában voltunk, Juditot és engem bíztak meg a küldöttség fogadásával. Kértük, hogy legalább valami szakirodalmat küldjenek, de erre sem volt lehetőség.¹⁰¹ Majd elmentünk az egyeztetésre, ahol tizenkét professzorral találtuk szemben magunkat; a legfiatalabb talán hatvanéves lehetett. Sorra bemutatkoztunk egymásnak, elmondtuk, hogy nem sokat tudunk az előzményekről, de ha valamilyen adatra vagy anyagra szükségük

Rengeteget dolgoztunk Judittal a kiállításon, jutalmul pedig a rendezvény végeztével hat hetet Rómában tölthetünk.¹⁰⁰ Nagyon jól éreztük magunkat, csodálatos volt minden, ráadásul itt is történt egy érdekes eset. A középkorban minden országnak volt egy fogadalmi temploma Rómában. A Magyar Királyságé volt a Santo Stefano Rotondo, egy szép román kori rotunda, ami szörnyű állapotba került, mert a Rákosi-korszakban a magyar állam lemondott róla, és átvették a németek. Állítólag ők valamit csináltak vele, de ez sem segített túl sokat az épületen. Merényi Ferenc volt ekkor a Római Magyar Akadémia igazgatója, aki később az OMF-et is vezette. Egyszer csak szólt nekünk, hogy Budapestről telefonáltak, ugyanis sze-

¹⁰⁰ Az 1964. május 25. és június 20. közötti olaszországi tanulmányút egyes állomásai: május 25–30.: Velence, II. Nemzetközi Műemlékvédelmi Kongresszuson való részvétel; június 1.: Ravenna, kora középkori falképek és mozaikok megtekintése; június 2–4.: Róma, a Santo Stefano Rotondo helyreállításával kapcsolatos megbeszélés; június 5–8.: Róma, a Centro del Restauro munkájának megtekintése; június 9–10.: Nápoly, a város környezetében lévő falképanyag megtekintése; június 11–12.: Róma, a város műemlékeinek megtekintése; június 13.: Nepi, Castel Sant'Elia falképeinek megtekintése; június 14.: Subiaco, bencés apátság falképeinek megtekintése; június 15.: Róma, a Centro del Restauro falkép-leválasztási munkáinak megtekintése; június 16.: Róma, Soprintendenza ai Monumenti, illetve Ostia Antiqua feltárási és konzerválási munkáinak megtekintése; június 17–19.: Firenze, műemlékek megtekintése; június 20.: Róma. Sallay Marianne, Szarka Imre és Nagypál Judit az OMF Tudományos, Tervezési, valamint Kivitelezési Osztályának képviselőként vettek részt a tanulmányúton, és – amint az jelentéseikből kiderül – ennek megfelelő feladatokat kaptak. Sallay Marianne a történeti városközpontok rekonstrukcióját, valamint a középkori freskófestészetet, a falképek restaurálását és konzerválását tanulmányozta. Ehhez ld.: MÉM MDK, Tudományos Irattár, OMB iratok II. 1964/111/2.

¹⁰¹ Pedig Gerő Lászlónak már 1944-ben megjelent egy könyve a templomról: Gerő László: *A római Santo Stefano Rotondo a magyarok nemzeti temploma*. Budapest, 1944.

17. Szakál Ernő, 1980 körül. MÉM MDK, Tudományos Irattár, Lymbus, ltsz. K 1899.
© Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

lenne Magyarországról, szívesen közbenjárunk. Szóval elég rövidre sikerült a megbeszélés, viszont kiderült, hogy VI. Pál¹⁰² még aznap magánkihallgatáson fogadja ezt a német delegációt. Egy ilyen lehetőséget nem lehetett kihagyni. Megengedték, hogy csatlakozzunk hozzájuk, így mi is eljutottunk a pápához. Előtte rengeteget rohangáltunk hosszúujjú, fekete ruháért és a fejünkre fekete kendőért – a legmelegebb olasz nyár kellős közepén. Szerencsére sikerült mindent elintézni. Amikor bejutottunk, és ott ültünk a tizenkét idős proffal, a pápa rám nézett, majd azt kérdezte:

- Maga honnan jött ide?
- Magyarországról.
- És hogyan?
- Véletlenül.

Nagyon kilógtunk a sorból Judittal, de életre szóló élményben volt részünk. Egy másik este a híres karmester, Doráti Antal,¹⁰³ aki anyagilag is támogatta a Santo

¹⁰² VI. Pál, szül.: Giovanni Battista Enrico Antonio Montini (1897–1978), 1963 és 1978 között római pápa. Ő felügyelte az elődje, XXIII. János pápa által összehívott II. vatikáni zsinat legtöbb döntésének meghozatalát. 1977-ben magánkihallgatáson fogadta Kádár Jánost. Sikerral érte el a magyarországi templomi hitoktatás engedélyezését és az utolsó börtönbe zárt szerzetes, Lénárd Ödön szabadon bocsátását, de a szerzetesrendek újbóli engedélyezését már nem. Ferenc pápa 2018. október 14-én szentté avatta.

¹⁰³ Doráti Antal, 1933-ig Deutsch Antal (1906–1988), karmester, zeneszerző. 1925–1927: az Operaház korrepetitora. 1928-tól Drezdában, Münsterben és Párizsban dolgozott. 1939 és 1960 között az Amerikai Egyesült Államokban élt, megszervezte a Dallasi Szimfonikus Zenekart. 1960–1970 között Rómában élt, de munkája elsősorban Londonhoz kötötte.

18. René Crozet, Dercsényi Dezső és Bogyay Tamás Splitben, 1968-ban. MÉM MDK, Tudományos Irattár, Lymbus, ltsz. K 1899. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

Stefano Rotondo helyreállítását,¹⁰⁴ fogadást adott a Monte Marión lévő, csodálatos villájában, ahova minket is meghívott. Csodálatos volt éjszaka, a Monte Mario tetején, alattunk Róma fényeivel.

FDE: Ezen a ponton arra kérnénk, foglalja össze gondolatait a Velencei Kartával¹⁰⁵ kapcsolatban. Főként arra lennének kíváncsiak, hogyan épültek be az abban foglaltak az OMF által végzett munkába. Elsőként azt kérdeznénk, hogy a szöveg szemléletformáló előzményének tekinthető-e például a soproni helyreállítások vagy a szombathelyi Iseum?¹⁰⁶

¹⁰⁴ A munkák 1960 óta folytak a Német Szövetségi Köztársaság támogatásával. Ehhez ld.: H. Vladár Ágnes: „A Caelius Sfinxe”. Mit rejteget és mit jelent nekünk magyaroknak a római Santo Stefano Rotondo-templom? *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok.* Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 2002. 48.

¹⁰⁵ A Velencei Karta magyar fordításának első megjelenése: Dercsényi-Horler 1964. i. m. 215–216. – vö.: *Karták könyve. 2. bővített kiadás.* Gyűjt., vál. és szerk. Román András. Budapest, 2011. 16–18.

¹⁰⁶ Az 1955–1961 között Szombathely belvárosában zajló régészeti ásatások felszínre hozták az egykori Savaria Ízisz kultuszát szolgáló szentélykörzetét. A régészeti leletek, valamint az ásatási eredmények alapján lehetőség nyílt a pódiumtemplom szentélyének részleges rekonstrukciójára, amely 1961–1963 között, az Athéni Kartában foglalt *anastylosis* elvét (az eredeti töredékeknek az egykori helyükre történő visszahelyezése) követve zajlott. Ehhez ld.: Hajnóczi Gyula – Szentlélek Tihámér: Római kori homlokzat-helyreállítás Szombathelyen. *Magyar Műemlékvédelem*, 2. 1964. 129–136.; valamint (a korábbi irodalom

HSM: Feltétlenül.

FDE: A magyar delegáció hogyan vett részt a Karta megszervezési munkájában? Előtérbe kerülhetett eközben a hazai helyreállítási gyakorlat?

HSM: Erről nincsenek közvetlen információim. A karta megszervezésében az OMF részéről Horler Miklós vett részt. Mindannyiunknak megvolt a maga feladata Velencében. Mi Judittal a kiállításért feleltünk: előbb megszerveztük, hogy felállítsák, majd, miután megnyílt, beszélgettünk a látogatókkal, és ha igényelték, tartottunk nekik egy rövid vezetést. Judit remekül beszélt németül, én amellet franciául és minimálisan olaszul is tudtam. Egy előadást is kellett tartanom, és a többi referátum is érdekes volt, úgyhogy felváltva hallgattuk őket, miközben a másikunk a tárlatot felügyelte. A kongresszuson több százan vettek részt, és volt egy bizottság, amelyik egy külön teremben írta a kartát. Horler végig részt vett ebben a munkában, illetve úgy emlékszem, időnként Dercsényi is bekapcsolódott, de ő olaszból volt perfek, ez a tárgyalás viszont franciául zajlott. Az elkészült szöveget azonnal fordították angolra, majd németre, azóta pedig még több nyelven megjelent.

FDE: Magyarul is.

HSM: Igen.

FDE: Ki fordította?

HSM: Nem tudom, de azt hiszem, fordítóiroda, mert ez egy olyan szöveg volt, amivel hivatalosan így kellett eljárni. Nem házilag csináltuk, miközben nagyon sokat használtuk a hivatalban a franciát, nemcsak Horler és én, hanem később például Fejérdy Tamás is. Nekem az egyik nagyanyám nagyszebeni szász lány volt, és csak gót betűkkel tudott írni, úgyhogy jól beszélek németül is, ami nálunk félig-meddig családi nyelv volt. A németet később azért tanulta meg számos kolléga, mert Frodlék Bécsben sokunkkal foglalkoztak. Nem állítom, hogy a leghochdeutschabban, de többen egész jól elsajátították a nyelvet az osztrák kimenők miatt.

FDE: Miben látta a karta legfőbb jelentőségét?

HSM: Mivel az eltelt három évtized alatt sokat változott a világ, szükségesnek bizonyult az 1931-es Athéni Kartában¹⁰⁷ foglaltak újragondolása, és bizonyos fokú felfrissítése. A Velencei Karta rendkívül fontos viszonyítási pontot jelentett atekintetben, hogy a helyreállítás során meddig lehet elmenni, és mire kell ügyelni. Az abban foglaltakat természetesen nem szabad dogmaként kezelni, hanem egyfajta iránymutatásnak tekintendők. E szerint csak azt lehet kiegészíteni, amiről a meglévő részletek alapján szilárd hipotézist alkothatunk, az új pedig soha nem nyomhatja el az eredetit. A karta főleg ez utóbbi fontosságára, az értékek pótolhatatlanságára, valamint a pusztulás veszélyeire hívta fel a figyelmet. Mindez különösen fontos volt a háború után, amelyet Európa műemlék-állománya erősen megsínylett. Jelentős helyreállítási, pontosabban újjáépítési hullám vette kezdetét, és annak megnyilvánulásából okulva fontos volt kijelölni a határokat a jövőre nézve. E tekintetben a lengyelek és a németek egyér-

összefoglalásával): Mezős Tamás: A szombathelyi Iseum helyreállítás-története és új elvi rekonstrukciója. *Építés-Építészettudomány*, 33. 2005. 245–288.

¹⁰⁷ Karták könyve 2011. i. m. 13–15.

19. Nagypál Judit. MÉM MDK, Tudományos Irrattár, Lymbus, ltsz. K 1899. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

telműen átlépték azt a bizonyos pontot. Amikor életemben először jártam Varsóban, térdig érő falakkal találkoztam, amelyekből aztán teljes egészében felépítették a királyi palotát, akár csak Drezda számos épületét. Ehhez minden esetben megvolt a tervanyag, tehát nem beszélhetünk hazugságról, azonban amit újonnan felépítettek, az nem egyenértékű az eredetivel, hiszen hol van ezekben az új épületekben az a sok száz év, amit az elpusztultak hordoztak? Az ehhez hasonló rekonstrukciók némiképp visszatérést jelentettek a 19. századi purista restaurálásokhoz, amelyek tervezői tökéletesebb gótikus épületeket kívántak alkotni, mint amire a középkor képes volt. De az eredmény ettől még 19. századi, és nem gótikus. Ha az ember megnézi mondjuk a Mátyás-templomot, egyér-

telműen el tudja választani az eredeti részleteket attól, amit a historizmus rájuk épített, ráadásul egyáltalán nem biztos, hogy ez utóbbiak a középkorban is pont így néztek ki, bármennyire is jól ismerte Schulek a gótikát.

Fontos továbbá, hogy az eredeti részletek műemléki értékét a technikai fejlődés helytelen alkalmazása is devalválhatja. Ma már mindent meg tudunk csinálni, hiszen olyan eszközök állnak rendelkezésre, amelyekkel szebb produktum állítható elő, mint bármikor. De nem igaz, hogy az ily módon, gépileg legyártott felületek – amelyek többnyire nem is az eredetinek megfelelő kőanyagból készülnek – ugyanúgy néznének ki, mint amit az emberi kéz készített. Az eredeti középkori felület soha nem tökéletes, az apróbb egyenetlenségek, az árnyékok miatt van egy olyan „játéka”, ami megismételhetetlen. A mai rekonstrukciók során általában minden részletet elvágólagossá, tökéletesen szabályossá alakítanak. Ettől nem érezzük ezekben az új épületekben az időt, és ha nem érezni az időt, nem beszélhetünk műemlékről. De az az élmény sincs meg bennük, ami abból fakad, hogy észreveszem, mit-hogyan csinált egy középkori mester ötszáz évvel ezelőtt. Ma már le lehet másolni úgy egy Leonardo-festményt,¹⁰⁸ hogy elsőre a kutya nem veszi észre a különbséget. De attól az még nem lesz Leonardo-festmény, és ugyanez érvényes az épületekre. Ami egyszer elpusztult, azt nem lehet visszahozni, a karta egyik nagy erénye pedig az volt, hogy felhívta erre a figyelmet, célul tűzve ki a háború utáni rekonstrukzív törekvések kordában tartását. Tudomásul kell venni, hogy az, amit Lengyelországban a nemzeti érzéstől fűtve véghez vittek, nem

¹⁰⁸ Leonardo da Vinci (1452–1519), itáliai reneszánsz festő, szobrász, építész.

20. Nagypál Judit. MÉM MDK, Tudományos Irattár, Lymbus, ltsz. K 1899. © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

műemlékvédelem, ahogy napjaink rekonstrukciói sem tekinthetők annak. Félő, hogy minden, ami régi, elveszíti a jelentőségét; emiatt a veszély miatt szövegezték meg a kartát, amely ugyanakkor kiutat is engedett. Alapvetően nem volt olyan szigorú, mint ahogyan mi alkalmaztuk, és szerintem ez volt az egyik hiba, amit elkövettünk. Talán ideje volna egy átfogó felülvizsgálatnak, amelynek során mérlegelni lehetne, hogy mi az, ami jelen körülmények között is érvényes a kartából, és mi az, amin változtatni kellene. Ugyanakkor biztos vagyok benne, hogy elsősorban a kutató szemétől és a tervező ízlésétől függ, hogy sikerül egy helyreállítás. Ezek döntő fontosságú tényezők.